

JOANNA GAWROŃSKA (IA UW)

ELEMENTY KULTURY AMFOR KULISTYCH W WYTWÓRCZOŚCI CERAMICZNEJ SPOŁECZNOŚCI KULTURY RZUCEWSKIEJ NA PODSTAWIE WYBRANYCH ZESPOŁÓW MIKROREGIONU NIEDŹWIEDZIÓWECKIEGO

Wstęp

Mikroregion niedźwiedziówecki obejmuje szereg stanowisk kultury rzucewskiej (dalej KRZ) usytuowanych w północnej części Żuław Wielkich, w obrębie gminy Stegna w województwie pomorskim, w pasie ciągnącym się od miejscowości Niedźwiedziówka na zachodzie do rzeki Linawa na wschodzie (Fig. 1). Dalej ciąg ten kieruje się ku północy i poprzez okolice Nowotnej i Rybiny dochodzi do Stegny (JAGODZIŃSKI 1987: 121sq.). Omawiane stanowiska rozlokowane są wzdłuż lekkiego obniżenia terenu, będącego pierwotnie jedną z odnóg ujścia Wisły a obecnie starorzeczem. Sam mikroregion położony jest w depresji. Zajmuje on równinny, porośnięty polami i łąkami obszar o powierzchni ok. 30 km². Różnice w wysokości terenu nie przekraczają tu jednego metra. Najniższe obniżenie, wynoszące 1,2 m p.p.m., znajduje się na obszarze wsi Stare Babki (DŁUGOKĘCKI 1992: 83). Cały rejon podzielony jest na poldery przez sieć rowów melioracyjnych. Od początku lat 60-tych trwa tu rabunkowa eksploatacja bursztynu. Miejscowi poszukiwacze tego surowca przekopując teren systematycznie niszczyli warstwę kulturową i przenosili na złoże wtórne artefakty wykonane z innych materiałów.

Część stanowisk mikroregionu niedźwiedzióweckiego została odkryta w 1981 r. dzięki informacjom uzyskanym od bursztyniarza z Mikoszewa, Haralda Popkiewicza. Kolejne zarejestrowano w październiku tego samego roku oraz w roku następnym, podczas badań powierzchniowych przeprowadzonych przez studentów IA UW pod kierunkiem dr. Ryszarda F. Mazurowskiego. Pozyskany w ich wyniku materiał bursztynowy, krzemienisty, kamienny i ceramiczny zaliczono do KRZ (MAZUROWSKI 1987: 79sq.). Prace wykopaliskowe w tym rejonie rozpoczął mgr Marek Jagodziński z Biura Dokumentacji Zabytków Urzędu Wojewódzkiego w Elblągu, który przy współpracy mgr Joanny Pawłowskiej z działu archeologicznego Muzeum Zamkowego w Malborku w latach 1981-83 przebadał stanowiska 1 i 2 w Wybicku, gm. Stegna, woj. pomorskie (JAGODZIŃSKI 1987: 121 sq.). Badaniami archeologicznymi w rejonie Niedźwiedziówki natomiast, trwającymi od 1982 r. do chwili obecnej, kieruje prof. dr hab. Ryszard F. Mazurowski z IA UW (MAZUROWSKI 1987: 79sq.). Początkowo były one finansowane przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Elblągu, a obecnie przez Instytut Archeologii UW oraz Muzeum Zamkowe w Malborku.

Około połowy III tys. p.n.e., w drugiej fazie okresu subborealnego (SB2), lustro wód Bałtyku opadło o 3 metry, a wody Zalewu Wiślanego cofnęły się w kierunku NE. Odsłonięte osady denne stały się wówczas łąkami (łęgami), na których można było zbierać bursztyn w okresie letnim. Surowiec ten, наносzony tu podczas wylewów, stawał się dostępny do eksploatacji po ponownym opadnięciu wód. Wykorzystywała to ludność KRZ, zamieszkująca osady położone na Wysoczyźnie Elbląskiej (okolice dzisiejszego Elbląga, Suchacza, Tolkmicka), która prawdopodobnie przejęła kontrolę nad tym obszarem. Piaszczyste łąchy stwarzały korzystne warunki dla sezonowego osadnictwa. Stałych siedzib nie można tu było zakładać ze względu na cyklicznie powtarzające się powodzie, które co roku zalewały obszar obozowisk i wymywały pozostawiony w nich materiał. Pozbawione trwałej zabudowy obozowiska zakładane były bezpośrednio na lekkich wyniesieniach i ich stokach opadających w kierunku starorzecza. Głównym celem przebywającej tu latem ludności było pozyskiwanie bursztynu, jego obróbka miała znaczenie drugorzędne. Nie mniej jednak w skład obozowisk wchodziły zawsze liczne jedno- i wielocykliczne pracownie bursztyniarskie. Sukcynit zbierano bezpośrednio z powierzchni ziemi lub wydobywano go rozkopując pierwotny humus, podobnie jak robią to dzisiejsi miejscowi poszukiwacze tego surowca. Po zakończeniu sezonu mieszkańcy obozowisk wracali do swych osad stałych, gdzie po przygotowaniu na wymianę bursztyn przyływała na tratwach Wisłą m.in. ludność kultury złockiej (dalej KZ) z okolic Sandomierza. Prawdopodobnie przywoziła ona w zamian mięso i skóry zwierząt udomowionych, zboże itp. Należy pamiętać, że zanim odkryto mikroregion niedźwiedziówecki ponad 90% neolitycznych zabytków bursztynowych Polski pochodziło właśnie ze stanowisk KZ.

Baza źródłowa

Do badań wykorzystano materiał ceramiczny (łącznie 1.605 fragmentów) pozyskany z pięciu sezonów badawczych, mianowicie z lat: 1991 (Stare Babki, stan. I, sektor C), 1993 (Stare Babki, stan. I, sektor B), 1999 (Niedźwiedziówka, stan. I, sektor E), 2000 (Niedźwiedziówka, stan. I, sektor C) oraz 2001 (Niedźwiedziówka, stan. II, sektor F). Generalnie nie odbiega on od zabytków uzyskanych z pozostałych stanowisk mikroregionu.

Stan. I w Starych Babkach jest najbardziej na S wysuniętym punktem osadniczym mikroregionu

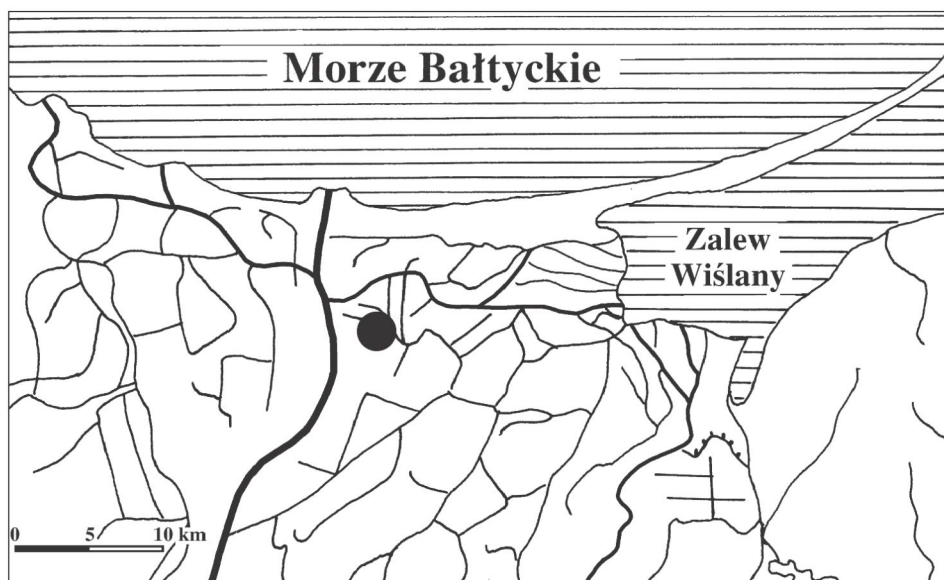

Fig. 1. Lokalizacja skupienia osadniczego kultury rzucewskiej w okolicach Niedźwiedziówki, Starych Babek i Wybicka, gm. Stegna, woj. pomorskie (Mazurowski 1987: p. 79)

niedźwiedziówckiego i, podobnie jak cały mikroregion, związane jest z sezonowymi obozowiskami poszukiwaczy bursztynu ludności KRZ. Prace wykopaliskowe na stanowisku prowadzone były przez Ryszarda F. Mazurowskiego podczas dwóch sezonów badawczych. Pierwsze badania, trwające od 1 do 31 lipca 1991 r., koncentrowały się w SW, W i SE części sektora C, na S od obecnego starorzecza. Otworzono tu 4 wykopy stacjonarne i 7 sondażowych, o łącznej powierzchni 3,84 ara. Celem prac było rozpoznanie osadnictwa rzucewskiego w S części mikroregionu osadniczego i określenie jego stosunku do starorzecza. Kolejne, i ostatnie jak dotąd, badania przeprowadzono między 4 a 31 lipca 1993 r. Pracami objęto tym razem N część sektora B, gdzie wiosną 1992 i 1993 r. miało miejsce szczegółowe rozpoznanie powierzchniowe. Otworzono 2 wykopy stacjonarne o łącznej powierzchni 1,64 ara, obejmujące S brzeg starorzecza wraz z kulminacjami terenu oraz samo starorzecze.

W latach 1999-2001 prace skoncentrowały się na stanowiskach I i II w Niedźwiedziówce. W ciągu trzech sezonów badawczych otworzono tu 4 wykopy stacjonarne o łącznej powierzchni 8,25 ara. Obejmowały one E i W brzeg starorzecza oraz samo starorzecze.

Sytuacja stratygraficzna powyższych stanowisk jest niemal identyczna jak w pozostałych częściach mikroregionu niedźwiedziówckiego. Wykazuje jedynie nieznaczne lokalne różnice, wynikające z ukształtowania warstw całcowych. Łącznie wyróżniono tu 4 warstwy, które z kolei podzielono na mniejsze jednostki stratygraficzne:

Warstwa I – to współczesna gleba orna o miąższości ok. 20-40 cm, utworzona z madów nanoszonych przez Wisłę przed jej uregulowaniem. Charakteryzuje się szarobrązową barwą i obecnością licznych spękań. Występujące w niej zabytki zostały tu przeniesione na złożę wtórne wskutek głębokiej orki lub w wyniku działalności współczesnych poszukiwaczy bursztynu.

Warstwa II – warstwa torfu.

Warstwa IIa – kilkucentymetrowa warstwa torfu zachowanego w postaci czarnobrunatnego murszu o charakterystycznej gruzełkowatej (agregatowej) strukturze. Jest to poziom torfu, który formował się w wyniku nanoszenia drobnych szczątków organicznych przez wody Zalewu Wiślanego w okresach cyklicznie powtarzających się powodzi. Dolne poziomy torfu nie podlegały tym procesom, stąd ich cechy są nieco odmienne. Spąg opiswanej warstwy oraz strop warstwy kolejnej (IIb) stanowią poziom kulturowy na tym stanowisku.

Warstwa IIb – poziom w różnym stopniu zamulonego (zilonego) torfu barwy brunatnej, który pierwotnie stanowił całość z warstwą IIa. Opisane powyżej okoliczności, a także zmiany poziomu wód gruntowych doprowadziły do wykształcenia się różnic pomiędzy stropową (IIa), środkową (IIb) i spagową częścią torfu (IIc).

Warstwa IIc – ilasto-torfista warstwa barwy oliwkowobrazowej o charakterystycznym zapachu siarkowodoru, dużej wilgotności oraz licznym udziałem makroszczątków roślinnych. Występuje wyłącznie w miejscu obecnego starorzecza i stanowi typowy osad dennej utworzony w zastoisiku. Pozyskiwane z niej zabytki zostały tu wyrzucone, zgubione w czasach starożytnych lub później, bądź wymyte.

Warstwa III – ilasty osad pierwotnego dna Zalewu Wiślanego. Warstwa ta stanowi całość na omawianym stanowisku.

Warstwa IIIa – górny poziom osadu ilastego pierwotnego dna Zalewu Wiślanego o barwie szarobrązowej. Charakteryzuje się licznymi wytrąceniami żelazistymi oraz obecnością drobnych szczątków organicznych, których ilość ulega zmniejszeniu ku dołowi.

Warstwa IIIb – dolny poziom osadu ilastego pierwotnego dna Zalewu Wiślanego o barwie szarej. Jest

on silnie spiaszczony i nieco jaśniejszy od warstwy IIIa. Udział drobno- i średnioziarnistego piasku wyraźnie wzrasta ku dołowi, co wiąże się z obecnością pod warstwą opisywaną osadu żółtego piasku (warstwa IV).

Warstwa IV – drobno- i średnioziarnisty piasek akumulacji rzecznej, który stanowi pozostałość osadu dennego ujścia Wisły z okresu atlantyckiego oraz I fazy okresu subborealnego. Podobnie jak warstwa III stanowi calec na tym stanowisku.

Warstwa IVa – poziom szarozółtego piasku z licznymi przewarstwieniami ilastymi (warstwa IIIb) i wytrąceniami żelazistymi.

Warstwa IVb – szaroniebieski piasek usytuowany pod warstwą IVa.

Analiza źródeł

Technologia

Ceramika pozyskana z uwzględnionych w niniejszym opracowaniu stanowisk jest źle zachowana. Przede wszystkim bardzo duży jest stopień rozdrobnienia materiału. Większość fragmentów nie przekracza 60 mm długości. Dość duży procent stanowią ponadto okazy o średnicy mniejszej niż 40 mm. Kilkunastocentymetrowe kawałki naczyń należą do rzadkości. Ceramika pochodząca z interesujących nas stanowisk jest w większości (ok. 60%) krucha, często łuszczy się i rozpada w rękach. Takie zachowanie materiału utrudnia proces odtwarzania form ceramicznych. Nie udało się zrekonstruować ani jednego całego naczynia. Do poznania morfologii ceramiki naczyniowej służyć mogą jedynie nieliczne fragmenty wylewów. Taki stan zachowania materiału wiąże się w dużej mierze ze sposobem wypalania naczyń oraz wykorzystywaniem specyficznej receptury technologicznej. Badana ceramika wypalana była w ogniskach. Naczynia charakteryzują się więc słabym i niejednorodnym wypałem oraz, często, plamistą powierzchnią. Ponadto jedynie ich cienkie warstwy zewnętrzne wypalono dokładniej. Pozostałe grube warstwy wewnętrzne zostały raczej wysuszone niż wypalone. Analogicznie przedstawia się sytuacja na stanowiskach osadowych kultury amfor kulistych (dalej KAK) (WIŚLAŃSKI 1966: 22; NOSEK 1967: 288sq.; BOKINIEC 1987: 223sq.; SOSNOWSKA 1993: 45sq.).

Z opisywanych stanowisk mikroregionu Niedźwiedziówki pozyskano łącznie 1.605 fragmentów ceramiki, które podzielono na trzy grupy technologiczne.

W obrębie **pierwszej grupy (GTC I)**, stanowiącej 66,6% (1.069 fr.) pozyskanych z interesujących nas stanowisk fragmentów naczyń, znajduje się ceramika „kuchenna”, średnio- (8-9 mm) i grubościenna (powyżej 9 mm). Została ona wykonana niemal wyłącznie z ilastego osadu dennego, ze zmiennym udziałem grubo- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego, piasku lub, sporadycznie, domieszki roślinnej bądź szamotu. Ze względu na rodzaj domieszki, opisywana ceramika daje się podzielić na dwie podgrupy technologiczne.

Do **pierwszej (PGTC I1)**, stanowiącej 59% (631 fr.) badanego zbioru, zaliczyć można fragmenty naczyń zawierające znaczną ilość średnio- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Dodawano do niego niekiedy domieszkę roślinną lub, rzadziej, szamot. Zewnętrzne i wewnętrzne powierzchnie tych naczyń często pokrywano cienką warstwą dobrze wyszlamowanej gliny, schudzonej piaskiem (około 60%). Ponadto, ponad połowa należącej do opisywanej podgrupy ceramiki nosi ślady gładzenia wewnętrznych powierzchni (51,7%). Natomiast większość ich zewnętrznych ścianek jest szorstka (43,75%) lub nawet chropowata, z wystającymi ziarnami domieszki (39,2%). Niekiedy były one przecierane wiechciem trawy. Wspomniane fragmenty naczyń są bardzo kruche, łuszczą się i często rozpadają w rękach.

Do **drugiej podgrupy (PGTC I2)**: (41%-438 fr.) należy ceramika schudzana piaskiem z dodatkiem średnioziarnistego tłucznia mineralnego, a w mniejszym stopniu domieszki roślinnej i, sporadycznie, szamotu. Opisywane naczynia rzadziej pokrywano warstwą gliny (około 30% ceramiki). Tylko niewielka ich część miała chropowate powierzchnie zewnętrzne (29%). Częściej były one szorstkie (39%) lub, podobnie jak większość wewnętrznych powierzchni, nosiły nawet ślady gładzenia (32%). Zaliczana do PGTC I2 ceramika charakteryzowała się nieco lepszym wypałem, była trwalsza i mniej krucha.

Druga grupa naczyń (GTC II): (20,1%-323 fr.) to ceramika „stołowa”, cienkościenna (5-7mm), wykonana również z łu, jednak z większym udziałem gliny oraz drobnoziarnistego tłucznia mineralnego i piasku. Znacznie rzadziej natomiast zawierała tłuczeń średnio- i gruboziarnisty oraz szamot i domieszkę roślinną. Analogicznie do grupy poprzednio opisywanej, także i tutaj można wydzielić dwie podgrupy technologiczne.

Do **pierwszej (PGTC III1)**: (51,4% - 166 fr.) należy ceramika schudzana piaskiem i tłuczniem drobnoziarnistym z niewielkim udziałem średnio- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego oraz, sporadycznie, domieszki roślinnej lub szamotu. Około 10% tych naczyń pokrywała cienka warstwa dobrze wyszlamowanej gliny z dodatkiem piasku. Ich powierzchnie zewnętrzne rzadko były gładzone (22%), częściej były szorstkie (32%) lub nawet chropowate, z wystającymi ziarnami domieszki (46%). Około 34% zaliczonej do tej podgrupy ceramiki nosiło ślady wygładzania powierzchni wewnętrznej. Opisywane naczynia charakteryzują się lepszym wypałem, są twardsze i nie kruszą się.

Do **drugiej podgrupy (PGTC III2)**: (48,6% - 157 fr.) należy ceramika schudzana wyłącznie piaskiem i tłuczniem drobnoziarnistym, z niewielkim udziałem tłucznia średnioziarnistego. Tylko 3,1% tych naczyń pokrywała warstwa gliny. Zarówno wewnętrzne jak i zewnętrzne powierzchnie opisywanej ceramiki (ponad 60%) często noszą ślady wygładzania. Pozostałe fragmenty mają szorstkie ścianki. Zaliczone do tej podgrupy naczynia charakteryzują się najlepszym wypałem i są najtwardsze.

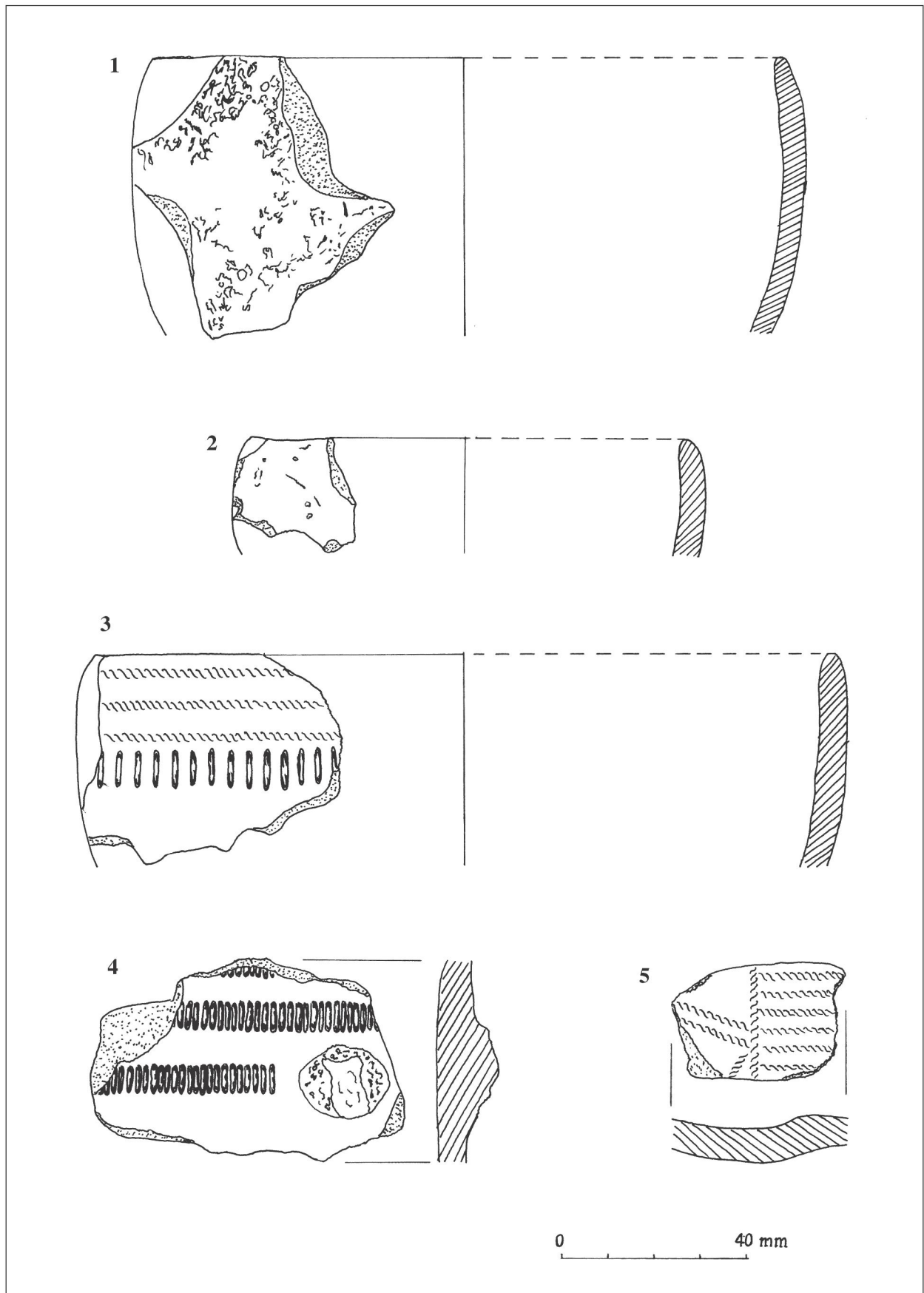

Fig. 2. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. 1-3 – fragmenty mis

Kolejna, i ostatnia grupa (**GTC III**), stanowiąca 13,3% (213 fr.), to ceramika wykonana z gliny schudzonej piaskiem oraz średnio- i gruboziarnistym tłucznem mineralnym. Kilkanaście fragmentów zawierało ponadto domieszkę szamotu. W interesującej nas grupie znajdują się zarówno naczynia cienko- (27,9%), jak i średnio- (23,3%) oraz grubościennie (48,8%). Ich powierzchnie zewnętrzne są szorstkie (54,8%) lub – rzadziej – chropowate, z wystającymi ziarnami domieszki (45,2%). Nie były natomiast gładzone, ani od wewnątrz, ani od zewnątrz. Ze względu na ilość i rodzaj domieszki można w jej obrębie wydzielić dwie podgrupy technologiczne. W skład **pierwszej (PGTC III1)**, stanowiącej 81,2% (173 fr.) zbioru, wchodzi ceramika zawierająca znaczną ilość średnio- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego. Jest ona w większości bardzo krucha, łuszczy się i często rozpada w rękach. Do **drugiej podgrupy (PGTC III2)**, obejmującej pozostałe 18,8% (40 fr.), należy ceramika schudzana piaskiem oraz średnioziarnistym tłucznem mineralnym. Charakteryzuje się ona nieco lepszym wypałem i jest twardsza od opisywanej poprzednio.

Wszystkie wymienione grupy mają również pewne cechy wspólne. Przede wszystkim jest to dość znaczna zawartość miki w masie ceramicznej, co charakteryzuje ponad 90% pozyskanych fragmentów naczyń. Około 16,6% ceramiki zawiera ponadto domieszkę różowego tłucznia mineralnego, a 1,5% szamotu.

Ok. 50,1% ceramiki pozyskanej z wybranych stanowisk mikroregionu wykonano z masy schudzonej dużą ilością grubo- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego, do którego dodawano niekiedy szamot lub domieszkę organiczną (PGTC I1 i III1). W dużym stopniu przypomina ona wyróżnioną na Kujawach i Ziemi Chełmińskiej podgrupę technologiczną (pgt) IIIA-B KAK (SZMYT 1996: 27). Różnią się one jedynie podstawowym ciastem ceramicznym, którym w Niedźwiedziówce i Starych Babkach był najczęściej (ok. 90%) lokalny ił (warstwa IIIa), a na stanowiskach KAK – glina. Należy jednak pamiętać, iż większość pochodzących z interesujących nas stanowisk naczyń była wykonywana na miejscu. Z konieczności więc używano lokalnego, jedynie dostępnego surowca. Natomiast ceramikę wytwarzaną z gliny (ok. 10,8% fragmentów naczyń zaliczonych do omawianej grupy technologicznej) najprawdopodobniej przynoszono z zewnątrz. PGT IIIA-B występuje od I fazy kujawskiej KAK, jednak jej udział był początkowo niewielki. Zaczęła ona nieznacznie dominować w fazie IIa, a od fazy IIb stała się najczęściej spotykaną (nawet do 90%) grupą technologiczną (SZMYT 1996: 34-35). Na stanowiskach KAK z ziemi chełmińskiej dominacja gt III jest jeszcze bardziej widoczna. Na stanowisku 21 w Pniewitem, gm. Lisewo (faza II) materiał ceramiczny zaliczony do omawianej grupy technologicznej wynosił aż 81,9%, a na stan. 25 w Linowie, gm. Świecie n/Osą (faza III lub IIIb) – 100% (SOSNOWSKA 1993: 45-46). Pgt III A-B wyróżniono także w materiale ceramicznym KAK

na Pojezierzu Krajeńskim, gdzie dominuje ona jednak nieco mniej wyraźnie. Na zaliczonych do II fazy stan. 1 i 1A w Śmiardowie Krajeńskim jej udział wynosił odpowiednio 29% i 35%, natomiast na stan. 3 w Turowcu (faza IIIa-b) – 52,4%. Naczynia wykonane z gliny schudzonej dużą ilością grubo- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego określane są mianem ceramiki klasycznie „amforowej” (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186).

Około 29,8% pochodzącej z uwzględnionych stanowisk mikroregionu ceramiki zawierało dużą ilość piasku i średnioziarnistego tłucznia mineralnego jako domieszki schudzającej (PGTC I2 i III2). Podobnym składem charakteryzowała się część materiału ceramicznego zaliczona do II gt KAK (SZMYT 1996: 26-27). Obecność tej grupy zarejestrowano przede wszystkim w zespołach wymienionej kultury na Kujawach (SZMYT 1996: 34-35) i Pojezierzu Krajeńskim (RĄCZKOWSKI 1987: 38sq.). Na tym ostatnim obszarze jej udział był względnie stały i wynosił średnio ok. 24,2%. Nigdzie nie była ona jednak wyznacznikiem chronologicznym. Zaliczone do II gt naczynia występowały bowiem przez cały okres trwania KAK.

Z opisywanych stanowisk pozyskano ok. 9,8% fragmentów naczyń wykonanych z masy ceramicznej schudzonej dużą ilością piasku przy minimalnym udziale tłucznia mineralnego (PGTC I2). Podobną domieszkę zawierała zaliczona do I gt ceramika KAK z Kujaw, Ziemi Chełmińskiej i Pojezierza Krajeńskiego (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.; RĄCZKOWSKI 1987: 38sq.; SZMYT 1996: 26-27). Na Kujawach obecność omawianej grupy technologicznej wiąże się jedynie z fazami I (30-50%) i IIa (2-30%) (SZMYT 1996: 34-35). Na pozostałych obszarach jej znajomość przetrwała znacznie dłużej. Na Ziemi Chełmińskiej np. zaliczona do I gt ceramika występowała jeszcze w kontekście materiałów datowanych na fazę IIIa (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.), a na Pojezierzu Krajeńskim nawet na fazę IIIb (RĄCZKOWSKI 1987: 38sq.). W pierwszym przypadku jej udział wynosił 8,4%, natomiast w drugim aż 24,6%.

Pozostałe 10,3% badanego zbioru stanowił materiał zawierający dużą ilość średnioziarnistego tłucznia mineralnego przy znacznym udziale tłucznia drobnoziarnistego (PGTC I1). Podobnym składem charakteryzuje się ceramika KAK z Kujaw, zaliczana do IV GT (SZMYT 1996: 26-27). IV gt pojawia się w fazie IIb kujawskich zespołów KAK, odkąd, aż po fazę IIIc, jest jej wyznacznikiem chronologicznym (SZMYT 1996: 34-35).

Udział poszczególnych grup technologicznych na wybranych stanowiskach w Niedźwiedziówce i Starych Babkach w dużym stopniu odpowiada stosunkowi analogicznych grup KAK na Kujawach, Ziemi Chełmińskiej i Pojezierzu Krajeńskim z faz IIb-IIIc. Przypomnę, że fazy te charakteryzują się m.in. dominacją pgt IIIA-B oraz obecnością gt IV i II (SZMYT 1996: 35). Udział gt IIIA-B na Ziemi Chełmińskiej dochodzi do 100%, na Kujawach – do 90%, natomiast na Pojezierzu Krajeńskim – do 52,4%.

W materiale ceramicznym pozyskanym z interesujących nas stanowisk również dominują artefakty zaliczone do PGTC II i III1 (łącznie 50,1%), przypominające pgt IIIA-B KAK. Ponadto występują tu PGT I2 i III2 (łącznie 29,8%) oraz PGTC III1 (10,3%), odpowiadające kolejno gt II i IV KAK. W kujawskich zespołach KAK z wymienionych faz brakuje natomiast gt I, analogicznej do obecnej w Niedźwiedziówce i Starych Babkach PGTC II2 (9,8%). Zarejestrowano ją jedynie na stanowiskach omawianej kultury na Ziemi Chełmińskiej (8,4%) i Pojezierzu Krajeńskim (24,6%). W wymienionych regionach nie występuje z kolei gt IV.

Okolo 16,6% badanego zbioru ceramiki zawieralo domieszkę srednio- i gruboziarnistego różowego tłucznia mineralnego. Obecność różowego tłucznia w masie ceramicznej charakterystyczna jest zwłaszcza dla zespołów KAK z Kujaw i Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.). Badacze zajmujący się tym ostatnim obszarem są zdania, iż im późniejsze są materiały, tym większy jest w nich udział interesującej nas domieszki (SOSNOWSKA 1993: 48). Wyniki prac prowadzonych na Kujawach nie potwierdzają jednak tych obserwacji (SZMYT 1996: 26).

Najbardziej charakterystyczną domieszką na opisywanych stanowiskach jest mika. Zawiera ją aż 92,4% ceramiki. Obecność miki zarejestrowano także na niektórych stanowiskach KAK na Kujawach i Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.), gdzie jest wiązana z wpływami KPL.

Niewielka część badanego zbioru zawierała domieszkę organiczną (3,4%) i szamot (1,5%). Nieznaczna ilość wymienionych domieszek zarejestrowano także na Kujawskich stanowiskach KAK (SZMYT 1996: 27). Do wyrobu naczyń z Ziemi Chełmińskiej z kolei stosowano niekiedy, śladowo, domieszkę pochodzenia roślinnego (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.).

Większość fragmentów naczyń (43,5%) pochodzących z opisywanych stanowisk charakteryzuje się szorstką powierzchnią zewnętrzną. Aż 33,4% ceramiki ma powierzchnie chropowate, z wystającymi ziarnami domieszki. Wśród tej ostatniej grupy 13,2% nosi ślady przecierania wiechciem trawy (4,4% całości zbioru). Zaledwie 23,1% materiału ceramicznego ma gładkie ścianki zewnętrzne. Podobnie traktowane były powierzchnie naczyń z fazy III KAK na Ziemi Chełmińskiej. Ceramika o miotłkowanej powierzchni pojawia się na tym obszarze na przełomie faz II/IIIa, jej udział jest jednak niewielki i rzadko przekracza 2% zbioru (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.; SOSNOWSKA 1993: 45sq.). W tym samym czasie zaznacza się stopniowy wzrost ilości ceramiki o szorstkiej powierzchni zewnętrz-

nej. W fazie IIIa jej udział wynosi już 28, czyli 40% (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 186sq.), natomiast w fazie IIIb dochodzi do 73, czyli 87% (SOSNOWSKA 1993: 45sq.). Wśród tej ostatniej z kolei, znaczną część stanowi ceramika o powierzchni chropowatej, z wystającymi ziarnami domieszki (SOSNOWSKA 1993: 48).

Reasumując, istnieją liczne zbieżności w zakresie technologii ceramicznej społeczności KAK i mieszkańców obozowisk mikroregionu Niedźwiedziówki. Uwidaczniają się one m.in. w stanie zachowania materiału. Ceramika pochodząca ze stanowisk obu wymienionych zespołów jest jednakowo źle zachowana, często w postaci bardzo małych fragmentów, które po wydobywaniu dodatkowo kruszą się i rozpadają w rękach. Wiąże się to ze wzajemnym podobieństwem grup technologicznych. Układ tych grup w Niedźwiedziówce i Starych Babkach odpowiada zwłaszcza sytuacji zarejestrowanej w materiałach z faz IIb-IIIc (czyli horyzontów klasyczo- i późnoamforowego) KAK z Kujaw, Ziemi Chełmińskiej i Pojezierza Krajeńskiego. W porównywalnych zespołach obu interesujących nas kultur ponad 50% stanowi ceramika schudzana dużą ilością średnio- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego, czyli tzw. ceramika klasycznie „amforowa”. Towarzyszą jej naczynia zawierające domieszkę piasku i tłucznia średnioziarnistego (Kujawy i Pojezierze Krajeńskie) oraz drobno- i średnioziarnistego tłucznia mineralnego (Kujawy). Natomiast obecna na stanowiskach mikroregionu niedźwiedzióweckiego ceramika schudzana dużą ilością piasku przy minimalnym udziale tłucznia mineralnego występuje jedynie w materiale KAK z Ziemi Chełmińskiej i Pojezierza Krajeńskiego¹. Muszę jednak zaznaczyć, iż obecność piasku, podobnie jak miki, w pozyskanym z opisywanego stanowiska materiale ceramicznym jest efektem nie tyle świadomego schudzania, ile wykorzystywania lokalnego surowca, czyli iłu z dużą zawartością obu wymienionych elementów. Ze stanowiskami KAK z Kujaw i Ziemi Chełmińskiej, łączy ponadto obozowiska mikroregionu Niedźwiedziówki obecność w domieszcze różowego tłucznia mineralnego, miki, szamotu (tylko Kujawy) i szczątków organicznych. Na Ziemi Chełmińskiej zarejestrowano ponadto (faza III KAK), podobnie jak na interesujących nas stanowiskach, dominację ceramiki o szorstkiej i chropowatej powierzchni zewnętrznej oraz stosowanie miotłkowania ścianek. Z kolei w materiałach KAK z Pojezierza Krajeńskiego, zaliczonych do fazy III, udział ceramiki zawierającej dużą ilość średnio- i gruboziarnistego tłucznia mineralnego, analogicznie do sytuacji w badanym mikroregionie, wynosił zaledwie niewiele ponad 50%. Tymczasem na Kujawach i Ziemi Chełmińskiej dominacja tej grupy technologicznej sięgała od 90 do 100%.

¹ Oczywiście dotyczy to wyłącznie fazy IIb i III.

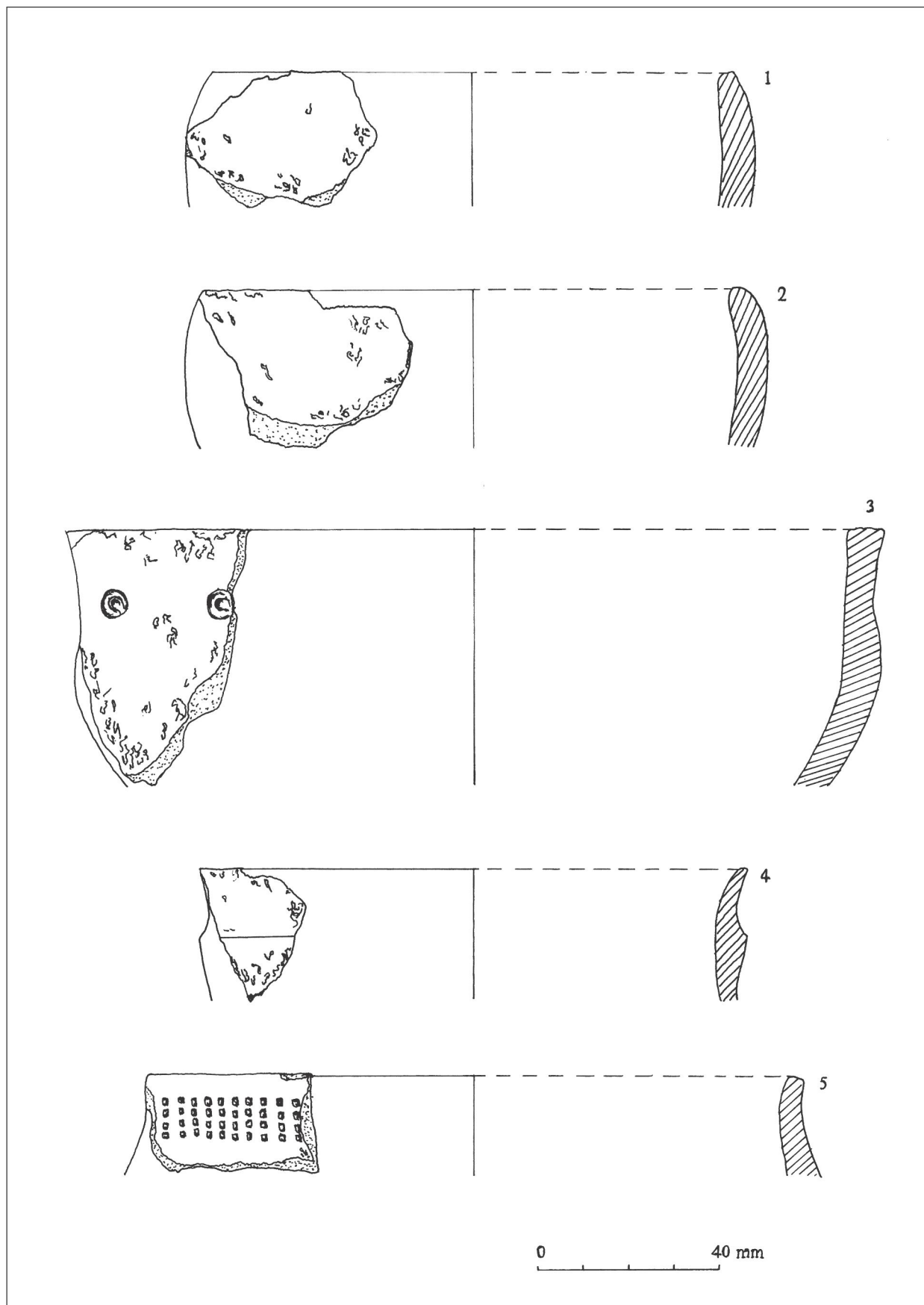

Fig. 3. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. 1-4 – fragmenty mis. 5 – fragment naczynia wazowego

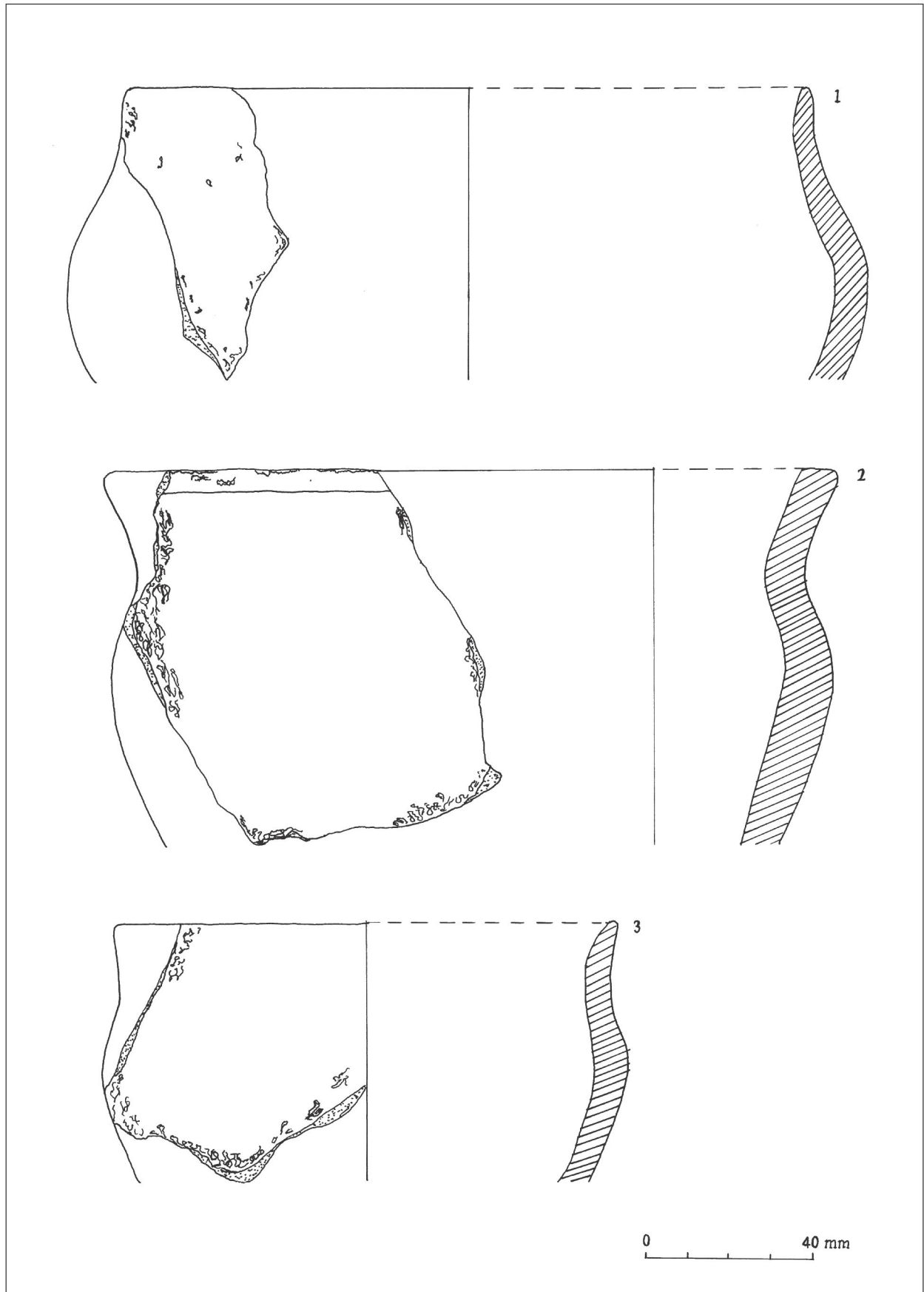

Fig. 4. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. Fragmenty naczyń wazowatych

Ornamentyka

Ornament umieszczano pod krawędzią, na szyjce lub w górnej części brzuśca. Pokrywał on zaledwie 50 pozyskanych z omawianych stanowisk fragmentów ceramiki, co stanowi zaledwie 3,1% badanego zbioru. Na podstawie dostępnych danych wyróżniono dwie grupy motywów zdobniczych, które z kolei dzielą się na podgrupy, klasy i odmiany:

GRUPA I (OR I) – ornament odciskany.

Podgrupa A (OR IA) – ornament stemplowy.

Klasa 1 (OR IA1) – odciski stempla o podprostokątnym przekroju poprzecznym (słupki).

Odmiana a (OR IA1a) – słupki regularne, smukłe i płytkie, rozmieszczone stosunkowo blisko siebie.

Odmiana b (OR IA1b) – nieregularne, krępe i głębokie, stosunkowo luźno rozmieszczone.

Klasa 2 (OR IA2) – odciski stempla wielozębego (ornament grzebykowy).

Odmiana a (OR IA2a) – pionowe odciski grzebyka czterozębego o przekroju kwadratowym.

Odmiana b (OR IA2b) – długie, wąskie i płytkie słupki, wykonane grzebykiem wielozębnym (o ponad czterech zębach).

Klasa 3 (OR IA3) – ornament odcisnięty stempelkiem o przekroju okrągłym (ornament dołkowy).

Odmiana a (OR IA3a) – dołki płytkie.

Odmiana b (OR IA3b) – dołki głębokie, przechodzące niemal na wylot ścianki naczynia.

Klasa 4 (OR IA4) – ornament odcisnięty tzw. „ptasim piórkiem”.

Podgrupa B (OR IB) – ornament sznurowy.

Klasa 1 (OR IB1) – odcisnięty sznurem dwudzielnym.

Podgrupa C (OR IC) – ornament palcowo-paznokciowy.

Podgrupa D (OR ID) – ornament V-kształtny.

GRUPA II (OR II) – ornament plastyczny.

Podgrupa A (OR IIA) – listwa plastyczna.

Klasa 1 (OR IIA1) – o przekroju daszkowatym.

Podgrupa B (OR IIB) – guzki plastyczne.

Klasa 1 (OR IIB1) – o przekroju kolistym.

Ornament odciskany (OR I) stanowi najczęściej spotykaną grupę motywów zdobniczych na naszych stanowiskach. Pokrywał on 42 z 50 zdobionych fragmentów naczyń. Wymieniona grupa jest również najbardziej zróżnicowana.

Ornament stemplowy (OR IA) tworzy najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną podgrupę w obrębie grupy I. Należące do wymienionej podgrupy motywy pokrywały 28 fragmentów ceramicznych. Na 11 fragmentach umieszczono odcisnięte stempelkiem słupki (Fig. 2.3, 5.2, 7.2). Zaledwie 3 z nich zostały ozdobione regularnymi pionowymi słupkami odcisniętymi wąskim stempelkiem o przekroju podprostokątnym (OR IA1a) (Fig. 2.3), a 8 – stempelkami nieco bardziej krępy i mniej

regularnymi (OR IA1b) (Fig. 5.2, 7.2). Cztery kolejne fragmenty pokrywał ornament grzebykowy (OR IA2). W jednym wypadku stanowiły go pionowe odciski stempelka czterozębego (OR IA2a). Na trzech pozostałych zabytkach, wielozębnym grzebykiem odcisnięto regularne, pionowe słupki (OR IA2b) (Fig. 2.4, 6.2-3). Najliczniejszą klasą w obrębie opisywanej podgrupy jest ornament dołkowy (OR typ IA3), pokrywający 11 fragmentów naczyń. Na 9 zabytkach tworzy on płytkie odciski (OR IA3a) (Fig. 8.1-2), natomiast na dwóch pozostałych bardzo głębokie (OR IA3b), umieszczone po wewnętrznej stronie naczynia (Fig. 3.3). Ostatnią, zaliczoną do OR IA klasą są odciski wykonane tzw. „ptasim piórkiem” (OR IA4). Pokrywają one dwa fragmenty pochodzące najprawdopodobniej z tego samego naczynia (Fig. 3.3).

Kolejną podgrupę stanowią odciski sznura (OR IB). Zaliczono do niej zaledwie 4 fragmenty (Fig. 2.3, 2.5, 8.3). Wszystkie należały do OR IB1 (tzn. odciski sznura dwudzielnego). Drugą, co do liczebności podgrupę w obrębie grupy I stanowią odciski palcowo-paznokciowe (OR IC) (Fig. 9.1-2). W jej skład wchodzi 10 fragmentów naczyń. Ostatnią, zaliczoną do grupy I podgrupę stanowią 3 fragmenty ozdobione ornamentem V-kształtnym (OR ID) (Fig. 6.5).

Druga grupa motywów zdobniczych obejmuje ornament plastyczny (OR II). Jest ona niezbyt liczna i mało zróżnicowana. W jej skład wchodzi 5 podzielonych na dwie podgrupy fragmentów ceramiki. Do pierwszej zaliczono 2 zabytki z ornamentem w postaci listwy plastycznej o przekroju daszkowatym (OR IIA1) (Fig. 3.4), do drugiej, 3 fragmenty ozdobione guzkami o przekroju kolistym (OR IIB1) (Fig. 6.1).

Wymienione wyżej motywy tworzą następujące wątki zdobnicze:

Grupa 1 (WZ 1) – linia pozioma pojedyncza, utworzona przez jednakowe motywy zdobnicze.

Podgrupa a (WZ 1a) – ciągła.

Podgrupa b (WZ 1b) – przerywana.

Podgrupa c (WZ 1c) – utworzona z bardzo luźno rozmieszczonych elementów.

Podgrupa d (WZ 1d) – przerywana, utworzona z wątków typu 5 (tzn. z pasm pionowych).

Grupa 2 (WZ 2) – Ornament utworzony z dwóch jednakowych wątków grupy pierwszej.

Podgrupa a (WZ 2a) – tworzący linie ciągłe.

Podgrupa b (WZ 2b) – tworzący linie przerywane.

Grupa 3 (WZ 3) – Ornament utworzony z trzech jednakowych wątków grupy pierwszej.

Podgrupa a (WZ 3a) – tworzący linie ciągłe.

Podgrupa b (WZ 3b) – tworzący linie przerywane.

Grupa 4 (WZ 4) – Ornament utworzony z czterech jednakowych wątków grupy pierwszej.

Podgrupa a (WZ 4a) – tworzący linie ciągłe.

Grupa 5 (WZ 5) – frędzle.

Podgrupa a (WZ 5a) – podwójne.

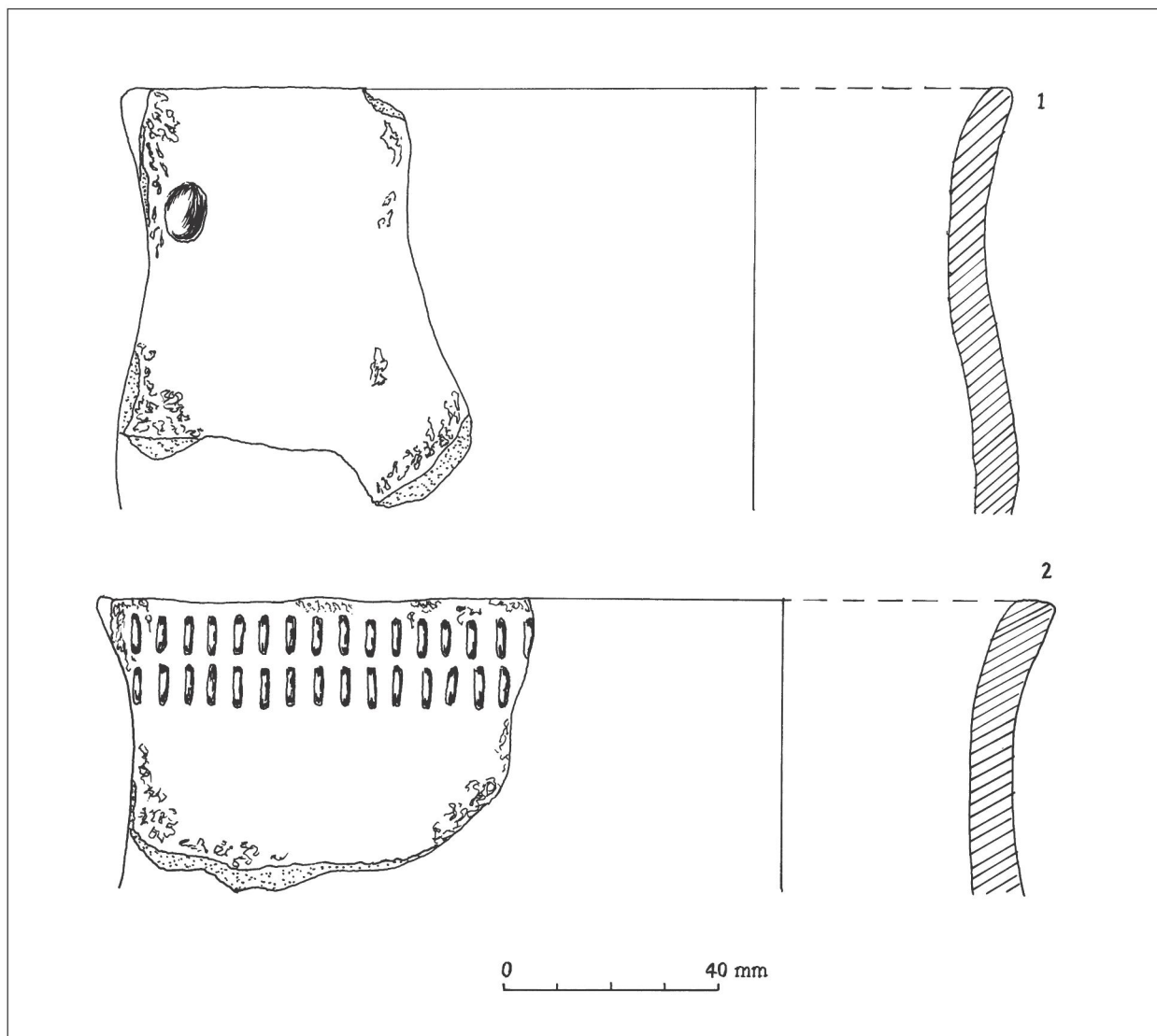

Fig. 5. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. Fragmenty pucharów

WZ 1 należy do najczęstszych i najbardziej zróżnicowanych wątków zdobniczych na interesującym nas stanowisku. Zaliczono do niego ornamenty pokrywające 43 fragmenty naczyń.

WZ 1a obejmuje motywy tworzące pojedyncze ciągle pasmo biegnące wokół naczynia. Z opisywanych stanowisk pozyskano tylko 3 fragmenty ceramiczne z tego rodzaju zdobieniem. Jeden z nich został odcisnięty sznurem dwudzielnym (OR IB) (Fig. 2.5), dwa pozostałe wykonano przez nalepienie listwy plastycznej (OR IIA1) (Fig. 3.4).

WZ 1b obejmuje wątki powstałe w wyniku połączenia punktowych elementów zdobniczych w poziomą linię przerywaną. Zaliczono do niego ornament pokrywający 15 zabytków ceramicznych. Wśród nich najliczniejsze były poziome rzędy słupków (OR IA1 – 8 fragmentów) (Fig. 2.3, 7.2). Kolejne fragmenty zdobyły od-

ciski tzw. „ptasiego piórka” (OR IA4 – 2 zabytki) (Fig. 3.3), grzebyka czterozębnego (OR IA2a) (Fig. 3.5), palcowo – paznokciowe (OR IC) oraz dołki (OR IA3) (Fig. 8.1) (po jednym fragmencie). Do omawianej podgrupy można najprawdopodobniej zaliczyć także trzy fragmenty z pojedynczym ornamentem V-kształtnym (OR ID) (Fig. 6.5).

WZ 1c różni się od omawianego powyżej jedynie sposobem rozmieszczenia elementów zdobniczych. Wchodzące w jego skład poszczególne motywy ornamentacyjne położone są w dość dużych odstępach względem siebie (powyżej 40mm). Podgrupa ta jest najliczniej reprezentowana na opisywanym stanowisku i obejmuje 22 fragmenty naczyń. Najczęściej tworzył go ornament dołkowy (OR I3 – 10 fragmentów) (Fig. 5.1, 7.1, 8.2) i palcowo-paznokciowy (OR IC – 9 fragmentów) (Fig. 9.1-2), rzadziej plastyczne guzki (OR IIB1-3 fragmenty) (Fig. 6.1).

WZ 1d obejmuje ornament złożony z pionowych linii tworzących pasmo poziome. Ze stanowiska I w Starych Babkach pochodzi tylko jeden taki zabytek (**Fig. 2.5**). Jest to fragment naczynia ozdobionego m.in. pionowymi pasmami odcisniętymi sznurem dwudzielnym (OR IB).

WZ 2 obejmuje ornament złożony z dwóch jednakowych wątków grupy WZ 1. Jest on bardzo nieliczny i dość jednolity pod względem tworzących go motywów zdobniczych. Wszystkie trzy zaliczone do niego fragmenty należą do **WZ b**. Jeden fragment pokrywał dwa poziome rzędy słupków odcisnięte wielozębnym grzebieniem (OR IA2b) (**Fig. 2.2**). Pozostałe zdobiły nieregularne słupki stempelowe (OR IA1b) (**Fig. 5.2**).

WZ 3 obejmuje ornament złożony z trzech jednakowych wątków grupy WZ 1. Jest on również nieliczny, ale nieco bardziej zróżnicowany. Dzieli się na dwie podgrupy, z których pierwsza (**WZ 3a**) dotyczy linii ciągłych, zaś druga (**WZ 3b**) – przerywanych. Do podgrupy WZ 3a zaliczone zostały dwa fragmenty pokryte trzema poziomymi pasmami odcisków sznura dwudzielnego (OR IB) (**Fig. 2.3**). Do WZ 3b, z kolei, należą dwa zabytki ozdobione słupkami odcisniętymi stemplem wielozębnym (OR IA2b) (**Fig. 2.4, 6.3**).

WZ 4 obejmuje ornament złożony z czterech jednakowych wątków grupy WZ 1. Ze stanowiska I w Starych Babkach pochodzi tylko jeden taki zabytek, zaliczony do **WZ 4a** (**Fig. 8.3**). Jest to fragment ceramiki pokryty czterema poziomymi rzędami odcisków sznura dwudzielnego (OR IB).

WZ 5 obejmuje motywy zdobnicze tworzące frędzle. Ze stanowiska w Starych Babkach pochodzi tylko jeden taki zabytek, zaliczony do **WZ 5a** (**Fig. 2.5**). Jest to fragment ceramiki ozdobiony m.in. odcisniętymi sznurem podwójnymi frędzlami (OR IB).

Opisane wyżej wątki zdobnicze raczej nie tworzyły złożonych układów. Kilka różnych wątków wystąpiło tylko na dwóch fragmentach naczyń. Pierwszy z nich pokryto trzema poziomymi pasmami odcisków sznura dwudzielnego, ograniczonymi od dołu rzędem regularnych stemplowych słupków (**OR IB/WZ 3a + OR IA1a/WZ 1b**) (**Fig. 2.3**). Na drugim zabytku znajdowały się pionowe pasma sznura dwudzielnego, ograniczone od dołu poziomym pasmem sznurowym i podwójnymi sznurowymi frędzlami (**OR IB/WZ 1d + OR IB/WZ 1a + OR IB/WZ 5a**) (**Fig. 2.5**).

Jak już wcześniej wspomniałam, ornament pokrywał znikomą część pozyskanej z opisywanych stanowisk ceramiki. Jednakże, o czym świadczy powyższe zestawienie, motywy (OR) i tworzone przez nie wątki zdobnicze (WZ) były bardzo zróżnicowane. Naczynia zdobiono najczęściej pionowymi słupkami odcisniętymi stemplem (OR IA1 i IA2b – 28%), dołkami (OR IA3 – 22%), odciskami palcowo-paznokciowymi (OR IC – 20%) oraz odciskami sznura dwudzielnego (OR IB – 8%). Rzadziej spotyka się guzki (OR IIB1), listwy plastyczne

(OR IIA1), ornament w kształcie litery V (OR ID) oraz odciski tzw. „ptasiego piórka” (OR IA4), a tylko sporadycznie ornament w postaci czterozębnego stempla grzebykowego (OR IA2a). Stosowano trzy rodzaje słupków. Pierwszy, najpowszechniejszy, to krępe, dość nieregularne wgłębienia, rozmieszczane w stosunkowo dużych odstępach od siebie (OR IA1b). Występują one w układzie poziomych, pojedynczych lub podwójnych pasm (WZ 1b, 2b). Podobne wątki tworzy także drugi rodzaj słupków – wąskie, długie, regularne odciski stempelka, być może grzebykowego (OR IA2b). Są one bardzo ciasno rozmieszczone i występują także w postaci potrójnych, poziomych pasm (WZ 3b). Trzeci rodzaj słupków zajmuje między nimi pozycję pośrednią (OR IA1a). Pokrywa on tylko jeden fragment ceramiki, gdzie w układzie pojedynczego pasma poziomego (WZ 1b) ogranicza od dołu ornament złożony z trzech horyzontalnych rzędów odcisków sznura (OR IB/WZ 3a). Dołki (OR IA3), guzki plastyczne (OR IIB1) oraz odciski palcowo-paznokciowe (OR IC) umieszczane były na naczyniach luźno, w układach poziomych (WZ 1c) lub, rzadziej, podobnie jak odciski tzw. „ptasiego piórka” (OR IA4), tworzyły pojedyncze, horyzontalne pasma (WZ 1b). W dwóch wypadkach rząd głębokich dołków (OR IA3b) znajdował się po wewnętrznej stronie naczynia, tuż pod krawędzią. Ornament w postaci odcisków sznura dwudzielnego (OR IB) składał się zwykle z trzech (WZ 3a) lub czterech (WZ 4a) poziomych pasm. W jednym przypadku, o czym wspomniałam wcześniej, towarzyszył im rząd pionowych słupków. Ponadto pozyskano fragment ceramiki zdobiony dookołnymi, pionowymi odciskami sznura (WZ 1d), ograniczonymi od dołu poziomym pasmem (WZ 1a) i frędzlami (WZ 5a), wykonanymi tą samą techniką. Listwy plastyczne (OR IIA1) umieszczane były na naczyniach pojedynczo (WZ 1a). Nie wiadomo natomiast, jakie układy tworzył ornament V-kształtny (OR ID). Znalezione tylko trzy, niewielkie fragmenty z jednostkowymi zdobieniami tego rodzaju. Z interesujących nas stanowisk pochodzi także fragment ceramiki z dookołnym ornamentem pionowych odcisków grzebyka czterozębnego (OR IA2a) oraz kilkanaście poziomo przekłutych uch.

Wszystkie motywy zdobnicze umieszczone na objętych studiami fragmentach ceramiki mają swoje bliższe lub dalsze analogie w materiałach należących do KAK. To samo tyczy się wątków zdobniczych oraz lokalizacji ornamentu na naczyniu.

Ludność zamieszkująca obozowiska mikroregionu Niedźwiedziówki zdobiła wyłącznie górne części naczyń, tzn. zewnętrzne i wewnętrzne partie podkrawędne, szyjki oraz górne rejony brzośca (**Fig. 2-8**). Podobnie lokowano ornament na ceramice pochodzącej z zespołów KAK (MAZUROWSKI 1972: 24sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89sq.; KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185sq.; SOSNOWSKA 1993: 45sq.; SZMYT 1996: 12sq.).

Jak już wcześniej wspomniałam, obie interesujące nas społeczności wykorzystywały podobny zestaw motywów i wątków zdobniczych. Oczywiście, w KAK były one znacznie bardziej urozmaicone, bogatsze i częściej tworzyły rozbudowane układy kompozycyjne.

Najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę motywów zdobniczych na wybranych stanowiskach mikroregionu stanowił ornament odciskany (OR I). Pokrywał on 42 z 50 zdobionych fragmentów naczyń. Grupa ornamentów odciskanych dominowała również w materiałach KAK z faz I-III (MAZUROWSKI 1972: 24sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89sq.; KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185sq.; SOSNOWSKA 1993: 45sq.; SZMYT 1996: 12sq.). Z kolei, w obrębie wymienionej grupy, w obu przypadkach dominował ornament stemplowy (OR IA). Naczynia ze Starych Babek i Niedźwiedziówki stosunkowo często pokrywały odcisnięte stempelkiem mniej lub bardziej regularne słupki (OR IA1 i IA2b) (**Fig. 2.3-4, 5.2, 6.2-3, 7.2**). Słupki stanowiły także jeden z dominujących elementów zdobniczych w zespołach KAK z Ku-jaw z fazy I i III SZMYT 1996: 34-35), Ziemi Chełmińskiej z faz II-III (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185sq.; SOSNOWSKA 1993: 45sq.), Polski północno-zachodniej (WIŚLAŃSKI 1966: 22sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89sq.) oraz północno-wschodniej (MAZUROWSKI 1972: 24sq.). Jednakże, w przeciwieństwie do badanego zbioru, w materiałach KAK zdecydowanie dominowały słupki regularne: grzebieniowate, stemplowe i ryte (te ostatnie głównie na Kujawach). Zaś na interesujących nas stanowiskach przeważają słupki nieregularne (OR IA1b), rzadziej spotyka się słupki grzebieniowate (OR IA2b), a tylko jeden fragment ceramiki pokryty został rzędem regularnych słupków stemplowych (OR IA1a). Słupki ryte nie występują tu natomiast w ogóle. Wymienione motywy zdobnicze tworzą w obu zespołach pojedyncze, podwójne lub potrójne poziome pasma (WZ 1b, 2b, 3b). Na stanowisku I w Starych Babkach występują one jednak najczęściej samodzielnie i sporadycznie tylko tworzą rozbudowane układy z innymi rodzajami wątków. Natomiast w zespołach KAK jest odwrotnie. Słupki stanowią zwykle jedynie ornament towarzyszący lub ograniczający bardziej zróżnicowane zestawy motywów zdobniczych takich jak zygzaki, dołki, odciski sznura lub „ptasiego piórka” itp. Z interesującego nas stanowiska pochodzi tylko jeden fragment misy (GM IA1) na którym regularne, stemplowe słupki ograniczają od dołu trzy horyzontalne pasma odcisków dwudzielnego sznura (OR IB/WZ 3a + OR IA1a/WZ 1b).

Ze Starych Babek pochodzi fragment ceramiki z ornamentem w postaci horyzontalnego pasma pionowych odcisków czterozębego stempelka o przekroju kwadratowym (OR IA2a/WZ 1b) (**Fig. 3.5**). Ornament taki znany jest również z zespołów KAK. Wystąpił on m.in. na ceramice pochodzącej z położonych na Pagórach Radziejowskich stanowisk tej kultury. Odciski wielozębego

stempelka były stosunkowo często stosowanym przez społeczność KAK motywem zdobniczym. Dotyczy to zwłaszcza zespołów tej kultury z Polski północno-zachodniej i Kujaw, gdzie były one szczególnie zróżnicowane pod względem kształtu, wielkości i ilości „zębów” (SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.). Ornament stemplowo-grzebykowy związany jest jednak, przede wszystkim, z kulturami strefy leśnej, od których niewątpliwie się wywodzi.

Najliczniejszym rodzajem wśród motywów stemplowych rozpatrywanego zbioru jest ornament w postaci regularnych dołków tworzących pojedyncze, poziome pasma (OR IA3/WZ 1b, c) (**Fig. 5.1, 7.1, 7.3, 8.1-2**). Ornament dołkowy stosowany był także przez społeczność KAK z różnych rejonów Polski (MAZUROWSKI 1972: 24 sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.; KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.; SOSNOWSKA 1993: 45 sq.; SZMYT 1996: 12 sq.). Nie był tu on jednak częsty i rzadko tworzył samodzielny wzór. Podobnie jak słupki, zwykle występował jako element towarzyszący lub ograniczający. Ponadto w KAK dołki miały często kształt nieregularny.

Dwa fragmenty naczyń ze Starych Babek pokrywało pojedyncze, horyzontalne pasmo odcisków tzw. „ptasiego piórka” (OR IA4/WZ 1b) (**Fig. 3.3**) – ornament typowy dla materiałów ceramicznych KAK. Był on jednym z dominujących motywów zdobniczych w zespołach tej kultury z faz I i IIIa-b na Kujawach (SZMYT 1996: 34-35), oraz fazy II na Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.). Odciski „ptasiego piórka” nie tworzyły tu jednak, jak w przypadku materiałów z interesującego nas stanowiska, samodzielnego wątku, lecz współwystępowały z innymi elementami zdobniczymi.

Ze stanowiska I w Starych Babkach pozyskano 4 fragmenty naczyń ozdobione odciskami sznura dwudzielnego (OR IB1) (**Fig. 2.3, 2.5, 8.3**). Na dwóch z nich znajdowały się potrójne horyzontalne sznurowe pasma (WZ 3a), przy czym jedno ograniczono od dołu rzędem słupków (**Fig. 2.3**). Kolejny fragment pokryty został czterema poziomymi liniami odcisków sznura (WZ 4a) (**Fig. 8.3**), a pozostały – horyzontalnym pasmem pionowych odcisków sznura ograniczonym od spodu poziomą sznurową linią i podwójnymi sznurowymi frędzlami (OR IB1/WZ 1d + 1a + 5a) (**Fig. II: 5**). Odciski sznura dwudzielnego pojawiają się dopiero w materiałach ceramicznych KAK z fazy IIa i początkowo tworzą tylko proste, poziome lub pionowe wątki. W fazie IIb i IIIa na Kujawach udział tej grupy ornamentów stopniowo rośnie i tworzy nowe wzory, w tym festony, rybce ości (faza IIb), kraty (faza IIIa), łuki, trójkąty i zygzaki (SZMYT 1996: 34-35). Nadal jednak spotyka się odcisnięte sznurem linie pionowe oraz pojedyncze lub wielokrotnie horyzontalne pasma, którym często towarzyszy ornament stemplowy lub inne motywy zdobnicze. Na Ziemi Chełmińskiej odciski sznura dwudzielnego również pojawiają się w fazie II, jednak nie są tu tak rozpowszechnione i tworzą

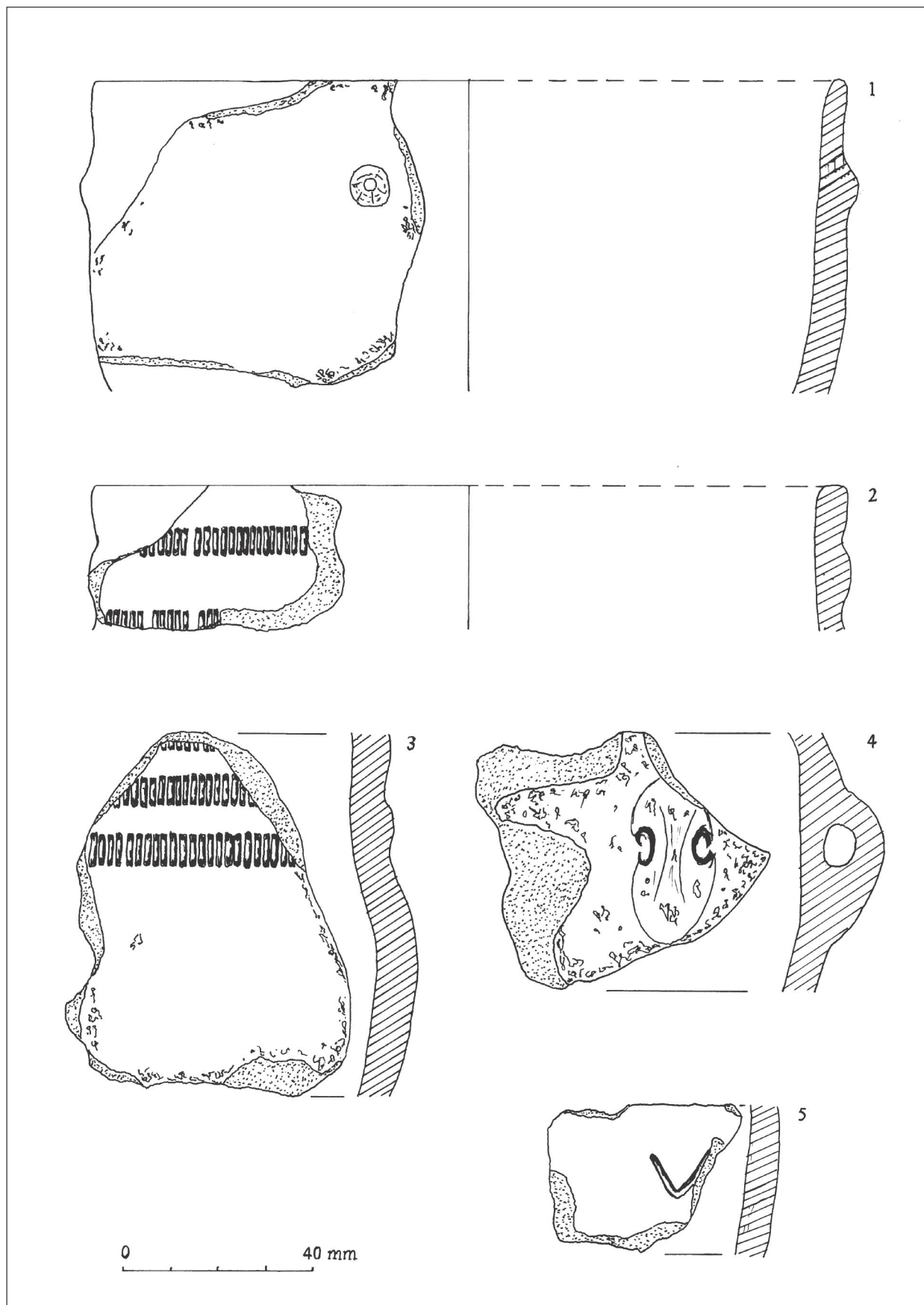

Fig. 6. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. 1 – fragment garnka

głównie prostolinijne wątki lub festony (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.; SOSNOWSKA 1993: 45 sq.). Ornament sznurowy w układzie poziomych lub pionowych linii jest ponadto jednym z dominujących motywów zdobniczych KAK w Polsce północno-zachodniej (SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.) i północno-wschodniej (MAZUROWSKI 1972: 24 sq.). Jak wynika z powyższego zestawienia aż trzy z czterech ozdobionych ornamentem sznurowym fragmentów ceramiki ze Starych Babek ma swoje analogie w materiale KAK. Także poszczególnym motywom fragmentu czwartego odpowiadają pojedyncze elementy zdobnicze z zespołów wymienionej kultury. Jednakże, wątki sznurowe w KAK są w większości znacznie bardziej zróżnicowane niż na interesującym nas stanowisku i, w przeciwieństwie do niego, zwykle występują w towarzystwie innych motywów ornamentacyjnych.

Drugą, pod względem liczebności, podgrupę w grupie ornamentów odciskanych badanego zbioru stanowi ornament palcowo-paznokciowy (OR IC).

Występuje on tu samodzielnie, w układzie pojedynczych, horyzontalnych pasm (WZ 1b) (Fig. 9.1-2). Odciski palcowo-paznokciowe stosunkowo często pokrywały także naczynia należące do KAK. W jej zespołach z fazy I i IIIb na Kujawach (SZMYT 1996: 34-35) oraz fazy II na Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.) stanowiły nawet jeden z dominujących elementów zdobniczych. Występują tu one, podobnie jak na interesującym nas stanowisku, w układzie pojedynczych, poziomych linii, najczęściej bez ornamentu towarzyszącego. Niekiedy tworzą jednak także pasma podwójne lub pokrywają umieszczone na naczyniach plastyczne listwy.

Z badanego zbioru pochodzą trzy niewielkie fragmenty ceramiki z pojedynczym ornamentem V-kształtnym (OR ID) (Fig. 6.5). Taki ornament jest charakterystycznym motywem zdobniczym KAK, gdzie w układzie poziomych linii współwystępuje zazwyczaj z horyzontalnymi pasmami słupków, dołków lub odcisków tzw. „ptasiego piórka”. Zdobienia w postaci zygzaków były jednym

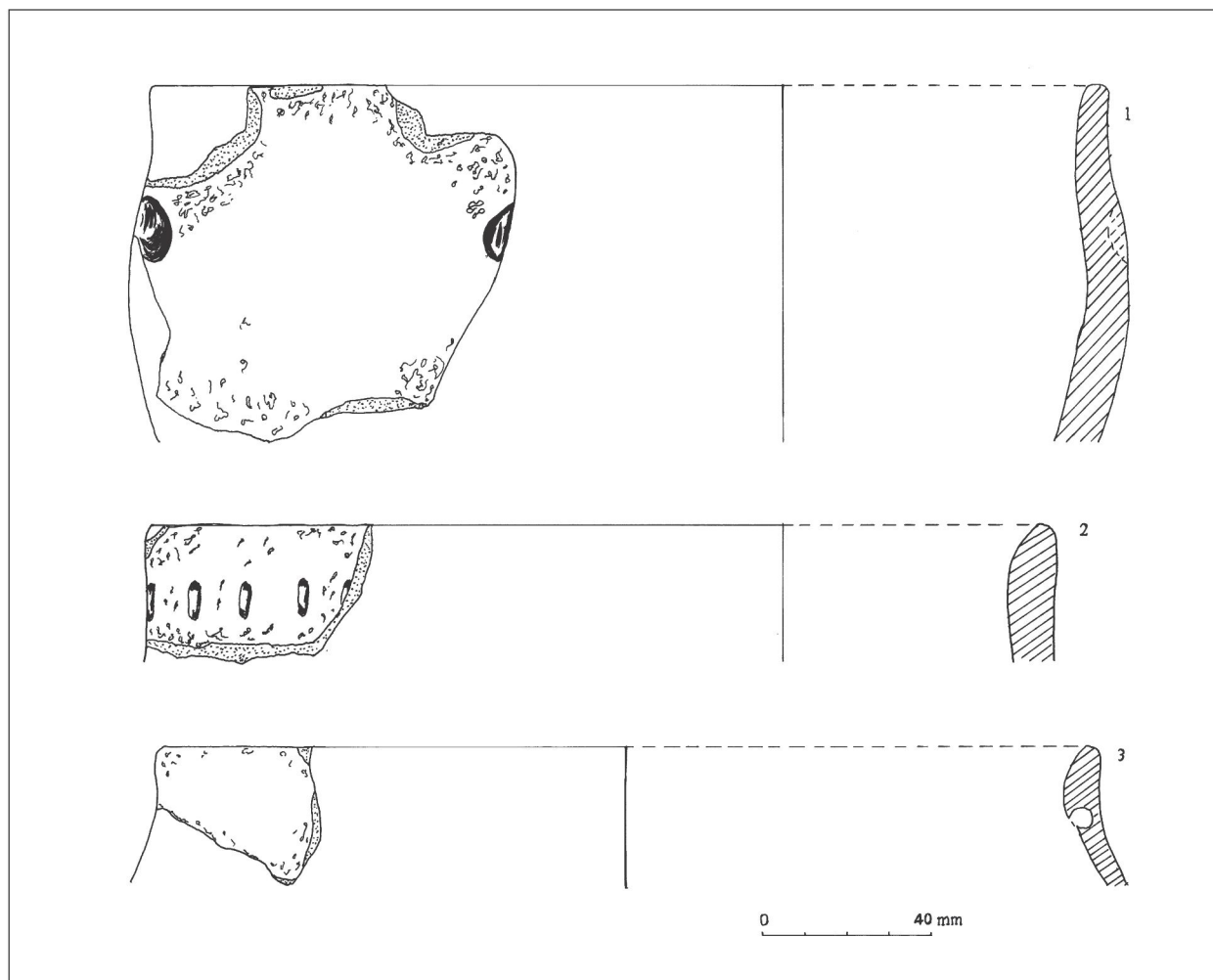

Fig. 7. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. 1-2 – fragmenty naczyń zasobowych; 3 – fragment garnka

z dominujących elementów zdobniczych zwłaszcza w fazie I i IIIb na Kujawach (SZMYT 1996: 34-35), fazie III na Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.) oraz w Polsce północno-zachodniej (SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.) i północno-wschodniej (MAZUROWSKI 1972: 24 sq.).

Druga i zarazem ostatnia grupa wyróżnionych na opisywanych stanowiskach motywów zdobniczych obejmuje ornament plastyczny (OR II). Jest ona reprezentowana tylko przez pięć zabytków, z których trzy pokryto pojedynczymi guzkami o przekroju kolistym (OR IIA1/WZ 1c) (**Fig. 6.1**), a dwa zdobitą listwą plastyczną o przekroju daszkowatym (OR IIB1/WZ 1a) (**Fig. 3.4**). Ornament plastyczny stanowił jeden z dominujących elementów zdobniczych kujawskich zespołów KAK z fazy I. Jego udział obniżył się znacznie w fazie następnej (IIa), i ponownie zaczął wzrastać w fazach IIIa i IIIb, kiedy to znowu stał się jednym z motywów dominujących (SZMYT 1996: 34-35). Na Ziemi Chełmińskiej natomiast, zdobienia plastyczne w postaci listew i guzków stanowiły jeden z głównych motywów ornamentacyjnych przez cały okres trwania wymienionej jednostki kulturowej, czyli od fazy II po IIIb (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.). Podobnie przedstawiała się sytuacja w Polsce północno-zachodniej (SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.) i północno-wschodniej (MAZUROWSKI 1972: 24 sq.). W KAK, podobnie jak na opisywanym stanowisku, motywy plastyczne najczęściej występowały pojedynczo lub tworzyły mniej lub bardziej luźne, poziome pasma. Niekiedy jednak współwystępowały z innymi grupami ornamentów. Listwy plastyczne, np., zdobione były często odciskami palcowymi lub nacięciami, a guzkiem czasami towarzyszyły dołki. Ponadto w materiałach ceramicznych KAK znajduje się znacznie większy zestaw motywów plastycznych

Reasumując, właściwie wszystkie obecne na badanych fragmentach naczyń motywy i wątki zdobnicze mają swoje odpowiedniki w materiałach ceramicznych KAK. Udział procentowy poszczególnych wątków ornamentacyjnych na interesujących nas stanowiskach w dużym stopniu przypomina zestaw elementów zdobniczych charakterystyczny dla faz II-IIIb KAK na Kujawach, Ziemi Chełmińskiej i w Polsce północno-wschodniej. Wchodzące w skład rozpatrywanego zbioru materiały ceramiczne oraz „amforowe” zespoły Ziemi Chełmińskiej łączy dodatkowo niewielki udział naczyń ornamentowanych oraz dominacja wątków jedno- i dwuelementowych. Oczywiście ornamentyka KAK jest, generalnie rzecz biorąc, znacznie bogatsza i bardziej zróżnicowana. Ponadto wiele wspólnych dla KAK i stanowisk mikroregionu Niedźwiedziówki elementów zdobniczych ma w pewnym sensie charakter interkulturowy lub stanowi motyw przewodni innej kultury. I tak np. dołki i odciski palcowo-paznokciowe, a także ornament plastyczny w postaci guzków i listew, zdobitą „naczynia kuchenne” różnych okresów i rejonów. Natomiast horyzontalne pasma odcisków

sznura dwudzielnego, obok KAK, charakteryzowały przede wszystkim kultury kręgu KCSZ, a w mniejszym stopniu także i KPL. Ornament słupków i zygzaków, z kolei, stanowił przewodni motyw m.in. w KPL, a odciski grzebykowe – w kulturach strefy leśnej. Wyłącznie z KAK związany jest jedynie ornament w postaci odcisków tzw. „ptasiego piórka” oraz zwielokrotnione, horyzontalne rzędy słupków. W tym wypadku trudno jest więc określić pochodzenie poszczególnych elementów zdobniczych.

Morfologia

Z opisywanych stanowisk pozyskano 103 fragmenty wylewów, co stanowi zaledwie 6,4% całego zbioru. Z tego aż 14 (13,6%) nie podlega klasyfikacji ze względu na swoje niewielkie rozmiary. Pozostałe posłużyły do rekonstrukcji form naczyń, używanych przez mieszkańców obozowisk mikroregionu Niedźwiedziówki. Wśród nich wyodrębnić można sześć grup morfologicznych (GM.): misy, wazy, puchary, garnki, naczynia zasobowe oraz naczynia wanienkowate.

Pierwszą, najbardziej zróżnicowaną grupę stanowią **misy (GM I)**, czyli naczynia, których średnica otworu jest co najmniej dwukrotnie większa od wysokości. Zaliczono do niej 17 fragmentów (19,1%) tworzących dwie podgrupy.

GM IA (14 sztuk) obejmuje misy jednodzielne, o zaokrąglonych ściankach, bez wyodrębnionych szyjek. W jej obrębie wyróżnić można dwie klasy. **GM IA1**, licząca 5 sztuk o średnicy od 80 do 200 mm, obejmuje naczynia półkuliste o prostych krawędziach (**Fig. 2.1-3**). Jeden fragment pokrywały trzy horyzontalne pasma odcisków sznura dwudzielnego, ograniczone od dołu poziomym rzędem słupków. W skład **GM IA2** wchodzi 9 półkulistych naczyń o krawędziach lekko zagiętych do wewnątrz (**Pl. 3.1-2**). Żadne nie było ornamentowane. Średnice wymienionych mis wynoszą od 100 do 140 mm. Wszystkie okazy GM IA zaliczono do drugiej grupy technologicznej (GTC II).

GM IB obejmuje 3 fragmenty mis z mniej lub bardziej wyodrębnionymi i wychylonymi na zewnątrz lejkowatymi szyjkami. Dzielą się one na dwie klasy. Do **GM IB1**, charakteryzującej się łagodnym profilowaniem ścianek, zaliczono dwa fragmenty pochodzące najprawdopodobniej z tego samego naczynia, o średnicy 180 mm (**Fig. 3.3**). Pokrywał je ornament złożony z poziomego rzędu odcisków tzw. „ptasiego piórka”. Naczynie należało do GTC II2. W obrębie **GM IB2**, obejmującej misy ostro profilowane, znajduje się tylko jeden fragment o średnicy 120 mm, ozdobiony listwą plastyczną (**Fig. 3.4**). Fragment ten zaliczono do GTC III1.

GM II obejmuje **wazy**, czyli naczynia, których średnica otworu jest od półtora do dwóch razy większa od wysokości. Tworzy ją 18 okazów (20,2%), wśród których wyróżnić można dwie podgrupy. Do **GM IIA** należą okazy o baniastym brzuscu i nieznacznie wyodrębnionej, króciutkiej, cylindrycznej szyjce (**Fig. 3.5, 4.1**). Z opisywanych

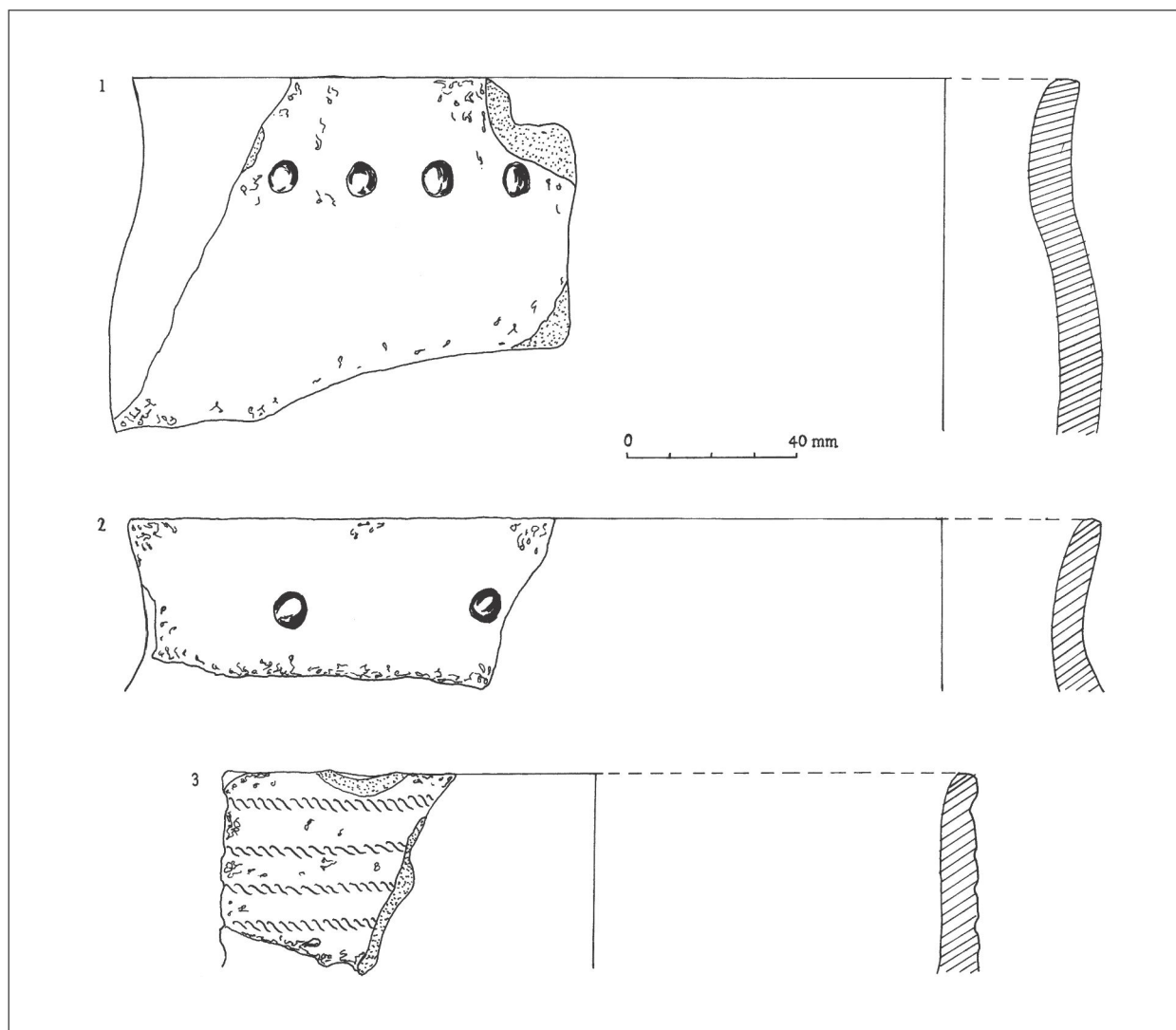

Fig. 8. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach. 1-2 – fragmenty naczyń zasobowych

stanowisk pozyskano 11 fragmentów takich naczyń, o średnicy od 120 do 180 mm. Jedno z nich zdobił ornament w postaci poziomego pasma pionowych odcisków czterozębnego stempelka. Opisywaną ceramikę zaliczyć można do drugiej lub, rzadziej, pierwszej grupy technologicznej. Do **GM IIB** należą wazy o wychylonej na zewnątrz, lejkowatej szyjce i gruszkowatym lub baniastym brzuścu (Fig. 4.2-3). Z interesujących nas stanowisk pochodzi 7 nieornamentowanych fragmentów takich naczyń, o średnicy od 120 do 260 mm. Opisywaną ceramikę zaliczyć można do GTC II.

GM III obejmuje **puchary** – naczynia o średnicy otworu najwyżej półtora raza większej od wysokości, oraz większej lub równej średnicy największej wydętości brzuśca. Wszystkie fragmenty pucharów (9 sztuk – 10,1%) zaliczyć można do **GM IIIA**, obejmującej okazy esowate

(Fig. 5). Ich średnica wynosi od 140 do 260 mm. Załedwie dwa fragmenty były pokryte ornamentem. W pierwszym przypadku stanowiły go dwa poziome rzędy pionowych słupków, w drugim – pojedynczy dołek, najprawdopodobniej wchodzący w skład luźnego, poziomego pasma. Jeden egzemplarz zaliczono do PGTC III1, pozostałe do GTC I.

GM IV stanowią **garnki** – szerokootworowe naczynia jajowate, o średnicy otworu najwyżej półtora raza większej od wysokości. Zaliczono do niej 26 (29,2%) fragmentów ceramiki, które podzielono na dwie podgrupy. **GM IVA** obejmuje 19 okazów o nieznacznie podkreślonej, króciutkiej, cylindrycznej szyjce i jajowatym brzuścu. Średnice tych naczyń wynoszą od 160 do 210 mm (Fig. 6.1). Na jednym fragmencie znajdował się plastyczny guzek, na innym pojedynczy odcisk palcowo-paznokciowy.

Pozostałe nie były zdobione. Wszystkie egzemplarze można zaliczyć do GTC I. **GM IVB** obejmuje okazy o lekko na zewnątrz wychylonej szyjce i jajowatym brzuścu (Fig. 7.3). Na naszych stanowiskach jest to 7 fragmentów naczyń dość dużych rozmiarów, o średnicy wynoszącej od 180 do 240 mm. Trzy z nich pokrywały zdobienia w postaci pojedynczych, horyzontalnych pasm dołków. Dwa egzemplarze zaliczono do GTC III2, pozostałe do GTC I.

GM V stanowią **duże naczynia zasobowe**. Z opisywanych stanowisk pochodzi 15 (16,9%) fragmentów takich naczyń, wszystkie zaliczone do PGTC II. Podzielono je, analogicznie do grupy IV, na dwie podgrupy. W obrębie **GM VA** znajduje się 9 okazów o nieznacznie podkreślonej, króciutkiej, cylindrycznej szyjce i jajowatym brzuścu (Fig. 7.1-2). Ich średnice wynoszą od 280 do 380 mm. Jeden fragment pokryty został poziomym rzędem słupków, inny horyzontalnym pasmem dołków. Pozostałe nie były ornamentowane. **GM VB** obejmuje 6 egzemplarzy o lekko na zewnątrz wychylonej szyjce i jajowatym brzuścu (Fig. 8.1-2). Ich średnice wynoszą od 280 do 400 mm. Trzy z nich były ornamentowane. Dwa fragmenty zdobiło horyzontalne pasmo dołków, jeden pokrywały dwa poziome rzędy słupków.

GM VI stanowią **naczynia wanienkowate** (Fig. 10). Z badanego zbioru pochodzą zaledwie trzy nieornamentowane fragmenty takich naczyń. Wszystkie zaliczono do GTC I2.

Poza wymienionymi grupami znajduje się 14 fragmentów wylewów naczyń o nieokreślonych formach. Ich rekonstrukcję uniemożliwiają niewielkie rozmiary tych okazów. Trzy z nich, należące do GTC II, najprawdopodobniej pochodzą ze zniszczonych amfor i czarek. Przemawia za tym ich profil, rozmiar oraz staranność opracowania powierzchni i ornament.

Reasumując, na podstawie badanego zbioru zrekonstruowano zaledwie 89 form naczyń. Zostały one podzielone na 6 grup morfologicznych, które, z kolei, dzielą się na podgrupy i klasy. Najbardziej zróżnicowaną grupę stanowią misy (GM I). Wśród nich najczęstsze są okazy o zaokrąglonych ściankach, bez wyodrębnionej szyjki (GM IA). Zdecydowanie rzadziej spotyka się egzemplarze o wyodrębnionych i wychylonych na zewnątrz lejkowatych szyjkach (GM IB). Najliczniejszą podgrupę w grupie waz (GM II) stanowią okazy o baniastym brzuścu i nieznacznie wyodrębnionej, cylindrycznej szyjce (GM IIA). Obok nich spotyka się naczynia o szyjce wyraźnie wyodrębnionej i wychylonej na zewnątrz (GM IIB). Wszystkie puchary należą do okazów esowatych (GM IIIA). W GM IV (garnki), najliczniej reprezentowanej, podobnie jak w GM V (naczynia zasobowe), znajdują się zarówno egzemplarze o nieznacznie podkreślonej, króciutkiej, cylindrycznej szyjce (GM IVA i VA), jak i naczynia o szyjce lekko wychylonej na zewnątrz (GM IVB i VB). Ostatnią, najmniej liczną i nie zróżnicowaną grupę stanowią naczynia wanienkowate (GM VI).

Większość mis i waz należała do GTC II. Wprawdzie tylko niewielka ich część pokryta została zdobieniem, ale był to ornament „wyszukany”, a niekiedy nawet rozbudowany. Tworzyły go, m.in., horyzontalne pasma odcisków sznura oraz rzędy regularnych słupków, odcisków czterozębego stempla i tzw. „ptasiej kości”. Natomiast puchary, garnki, naczynia wanienkowate i naczynia zasobowe zaliczone zostały w większości do GTC I lub, rzadziej, GTC III. Rzadko były zdobione, a ornament ograniczał się do poziomych rzędów nieregularnych słupków, dołków, odcisków palcowo-paznokciowych i guzków.

Większość zrekonstruowanych w obrębie badanego zbioru form naczyń ma swoje bliższe lub dalsze analogie w materiale KAK. Jedynie GM III (puchary) oraz GM IV w całości nawiązują do form KRZ.

W GM I (misy) znajdują się zarówno okazy półkuliste, bez wyodrębnionych szyjek (GM IA) (Fig. 2.1-3, 3.1-2), jak i rozbudowane, o wyodrębnionych i wychylonych na zewnątrz szyjkach (GM IB) (Fig. 3.3-4). Wszystkie mają swoje odpowiedniki w materiale ceramicznym KAK.

Z opisywanych stanowisk pozyskano m.in. 5 fragmentów mis półkulistych zaliczonych do GM IA1 (Fig. 2.1-3). Jeden z nich pokryty ornamentem złożonym z trzech horyzontalnych odcisków sznura dwudzielnego i poziomego rzędu słupków (OR IB1/WZ 3a + OR IA1a/WZ 1b). Wymienione formy odpowiadają grupie IVB1 KAK wg T. Wiślańskiego (WIŚLAŃSKI 1966: 22 sq.). Misy IVB1 stanowiły jedną z dominujących form naczyń w zespołach KAK na Kujawach (WIŚLAŃSKI 1966: 25 sq.; NOSEK 1967: 343 sq.; MAZUROWSKI 1972: 35 sq.), Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.) i w Polsce północno-zachodniej (MAZUROWSKI 1972: 35 sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.). Sporadycznie występowały także na Kieleczyźnie, w Czechach i Polsce północno-wschodniej (Mazurowski 1972: 35 sq.). Należące do omawianej formy naczynia zdobiono najczęściej ornamentem stempłowym. Jednakże wątek pokrywający misę ze Starych Babek znany był także w KAK (WIŚLAŃSKI 1966: zestawienie III; SZMYT 1996: 19, pl. VII: 10).

Kolejne 9 fragmentów mis pochodzących z badanego zbioru zaliczono do GM IA2, czyli okazów półkulistych, o brzegach lekko nachylonych do wewnątrz (Fig. 3.1-2). Żadna nie była zdobiona. Wymienione egzemplarze odpowiadają grupie IVB2 wg Wiślańskiego. Misy IVB2 stanowią jedną z najczęściej spotykanych form naczyń KAK na Kujawach (WIŚLAŃSKI 1966, s. 25sq.; NOSEK 1967: 343 sq.; MAZUROWSKI 1972: 36) oraz w Polsce północno-zachodniej (MAZUROWSKI 1972: 36; SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.) i północno-wschodniej (MAZUROWSKI 1972: 36). Tylko sporadycznie występują na Mazowszu, Śląsku oraz w grupie terytorialnej wschodniej i zachodniej KAK (MAZUROWSKI 1972: 36). Omawiane okazy jednak bardzo często zdobiono odciskami różnego rodzaju stempli.

Pozostałe 3 fragmenty mis należą do GM IB (Fig. 3.3-4). Są to naczynia rozbudowane, o mniej lub bardziej wyodrębnionych i wychylonych na zewnątrz szyjkach. Jeden egzemplarz zdobitą listwą plastyczną (OR IA1/WZ 1a), drugi – odciski tzw. „ptasiego piórka” (OR IA4/WZ 1b). Ostatni w ogóle nie był zdobiony. Zarówno okazy zaliczone do GM IB1 jak i IB2 przypominają misy grupy IVA1 KAK wg Wiślańskiego. Misy IVA1 były jednymi z najczęściej spotykanych typów naczyń w zespołach KAK na Kujawach (WIŚLAŃSKI 1966: 25 sq.; NOSEK 1967: 343 sq.; MAZUROWSKI 1972: 33 sq.) i Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.). Równie licznie reprezentowane były na stanowiskach wymienionej kultury z Polski północno-zachodniej (MAZUROWSKI 1972: 33sq.; SIUCHNIŃSKI 1972: 89sq.), Mazowsza, Podlasia, Kielecczyny i Lubelszczyzny (MAZUROWSKI 1972: 33 sq.). Rzadko natomiast występowały na Śląsku, w Polsce północno-wschodniej oraz w grupie terytorialnej zachodniej KAK (MAZUROWSKI 1972: 33 sq.). Należące do KAK misy IVA1 dekorowane były m.in. również listwami plastycznymi, częściej jednak odciskami stemplowymi, w tym także tzw. „ptasiego piórka”. Te ostatnie jednak współwystępowały zazwyczaj z innymi motywami zdobniczymi.

Z badanego zbioru pochodzi 18 fragmentów naczyń wazowatych (GM II) (Fig. 3. 4-5). Jedno z nich pokryte ornamentem w postaci horyzontalnego pasma pionowych odcisków czterozębnego stempelka o przekroju kwadratowym (OR IA2a/WZ 1b). Pozostałe nie były zdobione. Zarówno okazy zaliczone do GM IIA, jak i GM IIB przypominają w formie grupę VB3 KAK wg Wiślańskiego. Wazy VB3 były licznie reprezentowane w zespołach KAK na Kujawach i w Wielkopolsce (WIŚLAŃSKI 1966: 25 sq.; NOSEK 1967: 343 sq.; MAZUROWSKI 1972: 38) oraz na Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.), gdzie zdobiono je rzędami otworów, ścięciem bruzdowym lub liniami pionowych słupków. Część z nich w ogóle nie miała ornamentu. Sporadycznie spotyka się je także na stanowiskach wymienionej kultury z Polski północno-wschodniej, Lubelszczyzny, Kielecczyny oraz w grupie zachodniej KAK (MAZUROWSKI 1972: 38). Wazy z Polski północno-wschodniej zdobione były najczęściej horyzontalnymi pasmami odcisków sznura dwudzielnego połączonego ze sznurowymi festonami.

Zarówno wazy, jak i misy spotykane w materiałach KAK często zaopatrzone były w poziomo przekłute uszka (MAZUROWSKI 1972: 33 sq.). Wprawdzie ani jedno zrekonstruowane z badanego zbioru naczynie nie ma uchwytów, ale pozyskano stąd kilkanaście fragmentów samych poziomo przekłutych uszek (Fig. 6. 4). Niewykluczone, że część – lub nawet wszystkie z nich – pochodziły właśnie ze zniszczonych mis lub waz.

Z badanego zbioru pochodzą fragmenty 9 pucharów (GM III). Wszystkie zaliczono do GM IIIA, czyli

form esowatych, charakterystycznych dla kręgu KCSZ (Fig. 5). Nie znane są stąd natomiast, typowe dla KAK, okazy stożkowate, lejkowate, czy egzemplarze o nachylnych do wewnątrz brzegach.

Z opisywanych stanowisk pozyskano ponadto fragmenty 26 garnków (GM IV) (Fig. 6.1, 7.3) i 15 naczyń zasobowych (GM V) (Fig. 7.1-2; 8.1-2). Wymienione okazy zdobiono najczęściej poziomymi rzędami nieregularnych słupków (OR IA1b/WZ 1b lub 2b), dołków (OR IA 3/WZ 1b lub c) lub, rzadziej, pojedynczymi plastycznymi guzkami (OR IIB1). Część naczyń w ogóle nie była zdobiona. Wszystkie mniej lub bardziej przypominają typ określony przez Wiślańskiego jako VIIIA2 lub VIIIB2 KAK. Garnki typów VIIIA2 i B2 bardzo często występowały w materiałach KAK z Kujaw, Wielkopolski

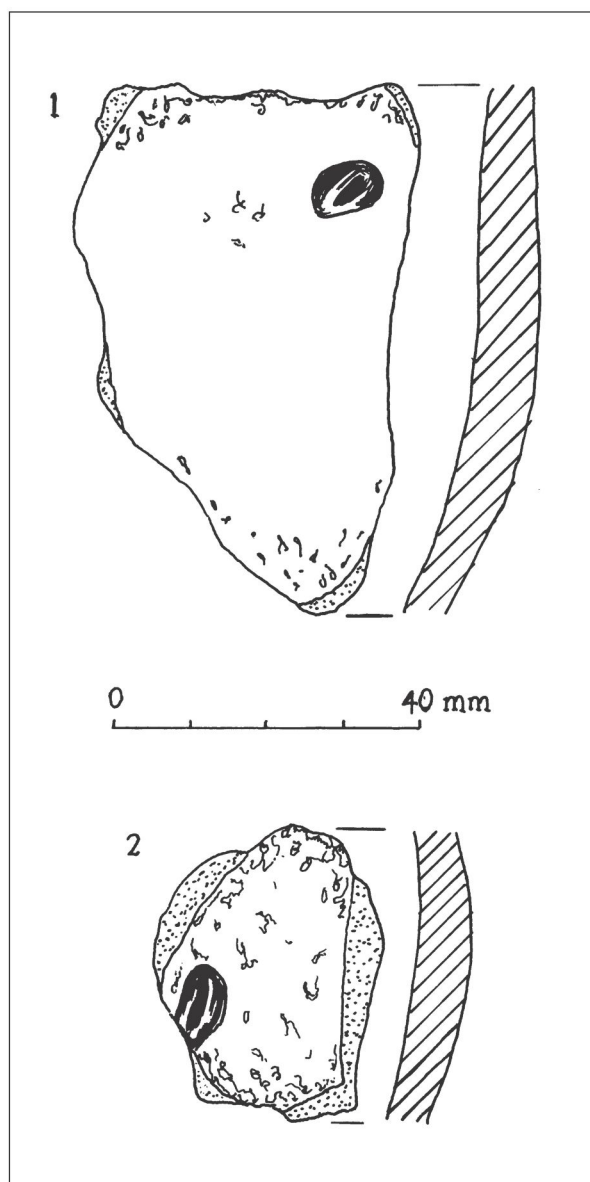

Fig. 9. Ceramika ze stan. I w Starych Babkach

(WIŚLAŃSKI 1966: 25 sq.; NOSEK 1967: 343 sq.; MAZUROWSKI 1972: 40) i Ziemi Chełmińskiej (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.). Znacznie rzadziej spotyka się je na stanowiskach wymienionej kultury z Kielecczyny oraz Polski północno-wschodniej i północno-zachodniej (MAZUROWSKI 1972: 40; SIUCHNIŃSKI 1972: 89 sq.). Zdobiono je, analogicznie do okazów z opisywanych stanowisk, rzędami dołków, słupków oraz guzków. Część z nich pokrywał ponadto ornament w postaci odcisków palcowo-paznokciowych oraz plastycznych listew. Inne nie były zdobione w ogóle.

Ostatnią grupę (GM VI) stanowią naczynia wanienkowate, reprezentowane przez trzy niekompletne okazy, typowe dla KRZ (Fig. 10).

Z badanego zbioru, w przeciwieństwie do innych stanowisk mikroregionu Niedźwiedziówki, nie mamy natomiast żadnych pewnych amfor, tak charakterystycznych przecież dla KAK. Z omawianych stanowisk pozyskano za to kilka fragmentów nieokreślonych wylewów, które mogą pochodzić ze zniszczonych okazów tego rodzaju.

Podsumowując, prawie wszystkie formy naczyń znane z uwzględnionych w opracowaniu stanowisk mają swoje bliższe lub dalsze analogie w KAK. Jedynie puchary (GM III) i naczynia wanienkowate (GM VI) posiadają inne, typowe dla KCSZ i KRZ, cechy. Pod względem zestawu form morfologicznych i ich ornamentyki okazy z omawianych stanowisk najbardziej przypominają zespoły KAK z Kujaw, Wielkopolski i Ziemi Chełmińskiej. Niestety, nie są tam one wyznacznikami chronologicznymi. Jedynie wyróżniając fazy chronologiczne dla zespołów KAK z Ziemi Chełmińskiej częściowo wzięto pod uwagę także zmienność morfologii naczyń (KIRKOWSKI, SOSNOWSKA 1987: 185 sq.). Zestaw form pochodzący z badanego zbioru odpowiada więc najbardziej tamtejszym materiałom z fazy II. W obu zespołach dominują m.in. misy typu IVA1 i B1 wg Wiślańskiego, wazy typu VB3 oraz garnki typu VIIIA2 i B2. Również amfory, których brak w rozpatrywanym materiale, na Ziemi Chełmińskiej należą do rzadkości. Okazy z interesujących nas stanowisk nieco mniej cech wspólnych wykazują natomiast z materiałami KAK z Polski północno-wschodniej i północno-zachodniej. Na stanowiskach starszej fazy wymienionej kultury z Polski północno-wschodniej bardzo rzadkie są np. misy typu IVA1 wg Wiślańskiego, obecne w Starych Babkach.

Naczynia obu interesujących nas zespołów kulturowych różnią się natomiast zestawem wątków zdobniczych, który w KAK jest znacznie bogatszy i bardziej zróżnicowany. Ponadto w badanym materiale brakuje tak powszechnych w KAK amfor grup I i II oraz pucharów grupy VI wg Wiślańskiego. Przy tak dużym rozdrobnieniu materiału mogły jednak, podobnie jak uchate misy i wazy, nie zostać zrekonstruowane. O takiej możliwości świadczy obecność kilku nieokreślonych wylewów oraz kilkunastu poziomo przekłutych uszek.

Podsumowanie

W badanym zbiorze ceramiki widoczne są bardzo silne związki z materiałem KAK. Dotyczy to zarówno technologii, jak i morfologii oraz ornamentyki.

Przed wszystkim, ludność zamieszkująca obozowiska mikroregionu Niedźwiedziówki praktykowała stosowanie charakterystycznych dla KAK domieszek schudzących. Dominował wśród nich tłuczeń mineralny i piasek. Sporadycznie wykorzystywano także domieszkę organiczną i szamot. Co więcej, rodzaj tłuczenia również pokrywał się z preferencjami ludności kultury amfor kulistych, zwłaszcza tych zamieszkujących Kujawy i Ziemię Chełmińską. Mam tu na myśli przede wszystkim tłuczeń barwy różowej oraz mikę.

Materiał ceramiczny pochodzący z objętych niniejszym artykułem stanowisk mikroregionu podzielono na trzy grupy technologiczne (GTC I-III), w obrębie których, z kolei, wyróżniono po dwie podgrupy (PGTC 1-2). Wszystkie odpowiadają analogicznym jednostkom stworzonym dla KAK. Dodatkowo, udział poszczególnych grup z Niedźwiedziówki i Starych Babek przypomina sytuację zarejestrowaną na stanowiskach wymienionej kultury. Dotyczy to przede wszystkim zespołów z faz IIb – IIc (czyli horyzontów: klasyczno- i późnoamforowego) na Kujawach, Ziemi Chełmińskiej i Pojezierzu Krajeńskim. We wszystkich przypadkach ponad 50% stanowi ceramika schudzana dużą ilością średnio- i gruboziarnistego tłuczenia mineralnego, czyli tzw. ceramika klasycznie „amforowa”. Towarzyszą jej naczynia zawierające, w różnych proporcjach, domieszkę piasku i tłuczenia średnio-ziarnistego lub tłuczenia drobno- i średnioziarnistego.

Mieszkańcy obozowisk mikroregionu Niedźwiedziówki nie tylko ciasto ceramiczne przygotowywali według receptury „amforowej”. Także powierzchnie naczyń wykańczali podobnie. Większość ceramiki miała szorstkie lub nawet chropowate ścianki. Niewielka część nosiła ślady przecierania wiechciem trawy. „Moda” na miotłkowanie powierzchni naczyń pojawiła się w zespołach KAK Ziemi Chełmińskiej na przełomie faz II/IIIa. W tym samym czasie zaznaczył się na tym obszarze stopniowy wzrost ilości ceramiki o szorstkiej i chropowatej powierzchni zewnętrznej, który utrzymywał się do końca fazy IIIB.

Naczynia z Niedźwiedziówki i Starych Babek wypalano w tych samych warunkach, które były przyjęte przez społeczność KAK, mianowicie w ogniskach. Wynikiem tego był słaby i niejednolity wypał oraz, często, plamiste powierzchnie.

W efekcie stosowania wymienionych wyżej receptur technologicznych oraz sposobu wypalania ceramiki, zarówno naczynia z wybranych stanowisk mikroregionu Niedźwiedziówki, jak i te pochodzące ze stanowisk KAK były jednakowo źle zachowane. Przed wszystkim stopień rozdrobnienia materiału jest w obu przypadkach bardzo duży, a pozyskiwane fragmenty są kruche,

często łuszczą się i rozpadają w rękach. Utrudnia to, a w wielu wypadkach wręcz uniemożliwia, rekonstrukcje form naczyń. Te, które udało się jednak odtworzyć, w dużym stopniu przypominają materiały KAK. Na sześć grup morfologicznych tylko dwie, mianowicie puchary i naczynia wanienkowate, nie nawiązują do wzorców zaczerpniętych z wymienionej kultury. Pozostałe natomiast, w całości im odpowiadają. Dominują wśród nich garnki i naczynia zasobowe, zbliżone do typu VIIIA2/B2 KAK wg Wiślańskiego. Kolejne miejsca zajmują naczynia wazowate, przypominające typ VB3 oraz misy półkoliste, nawiązujące do typów IVB1,2. Tylko sporadycznie spotyka się fragmenty mis o wyodrębnionych i wychylonych na zewnątrz szyjkach (zbliżone do typu IVA1 wg Wiślańskiego).

Wymienione formy naczyń zdobiono w charakterystyczny dla KAK sposób. Ornament umieszczano mianowicie pod wylewem, na szyjce lub w górnej części brzuśca. Ponadto, większość motywów i wątków ornamentacyjnych w dużym stopniu nawiązuje do zdobnictwa „amforowego”. Najczęstszymi motywami zdobniczymi spotykanymi na ceramice z badanego zbioru są dołki, odciski palcowo-paznokciowe i odciski stempelkiem pionowe słupki. Wszystkie wymienione wyżej elementy tworzyły, podobnie jak na naczyniach KAK, pojedyncze, podwójne lub potrójne (wyłącznie słupki) horyzontalne pasma. W jednym wypadku rząd słupków ograniczał od dołu trzy poziome linie odciski sznurem (układ zdobniczy charakterystyczny dla KAK). Kolejne, pod względem liczebności, miejsca zajmowały odciski sznura

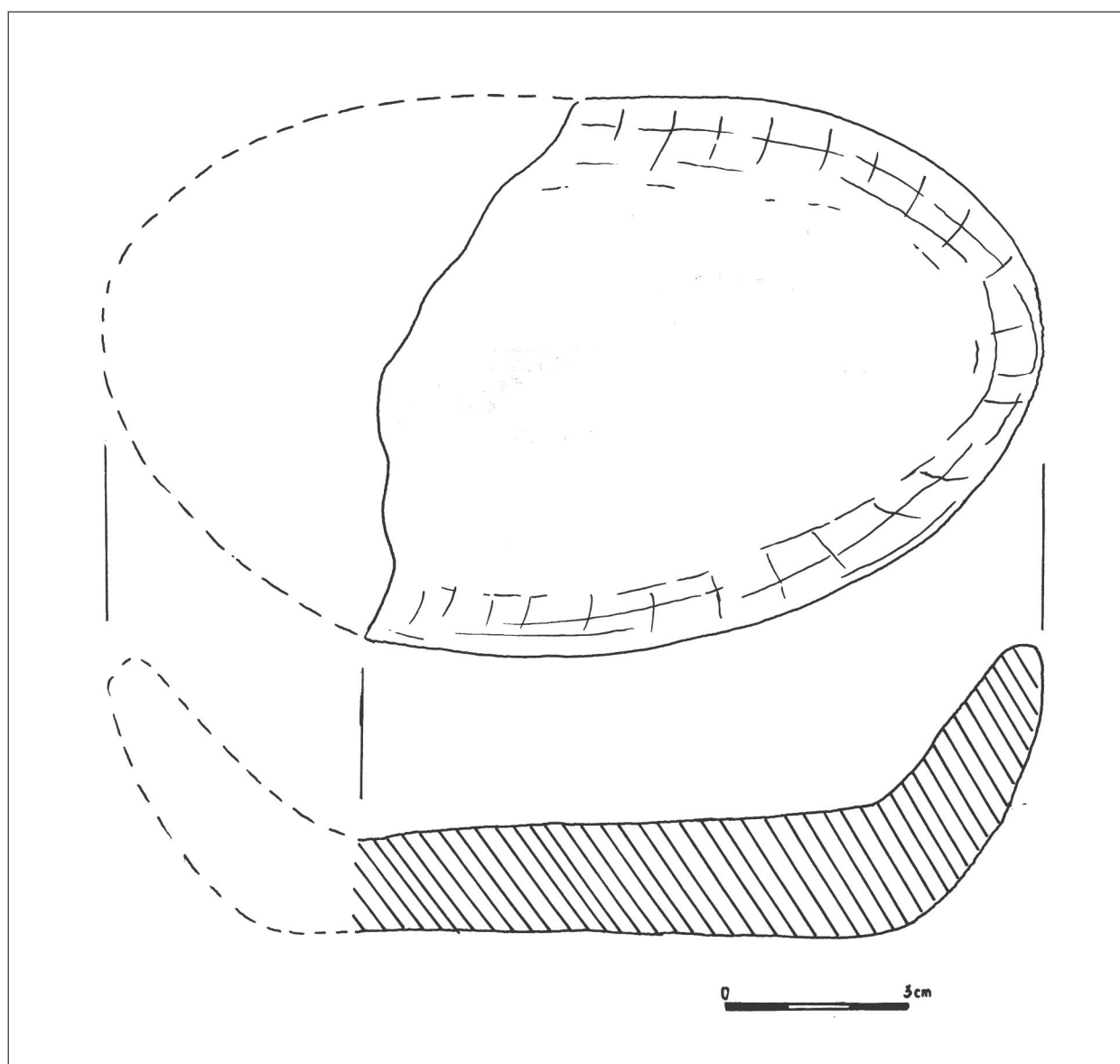

Fig. 10. Ceramika ze stan. I w Niedźwiedziówce. Fragment naczynia wazowatego

dwudzielnego oraz ornament plastyczny w postaci guzków bądź listew. Odciski sznura tworzyły zwykle poziome pasma, w liczbie od 1 do 4. W jednym przypadku, o czym wspomniałam wcześniej, towarzyszył im rząd słupków. Ponadto, ze stanowiska I w Starych Babkach pozyskano fragment ceramiki zdobiony dookólnymi, pionowymi odciskami sznura, ograniczonymi od dołu poziomym pasmem i frędzlami wykonanymi tą samą techniką. Wprawdzie horyzontalne, wertykalne czy skośne sznurowe pasma należą do wątków stosunkowo często spotykanych w materiałach KAK, jednak bardziej charakterystyczne dla tej kultury są festony sznurowe, które nie występują na opisywanych stanowiskach mikroregionu Niedźwiedziówki. Natomiast guzki i listwy plastyczne, analogicznie do zespołów KAK, umieszczane były na naczyniach w pojedynczych układach poziomych, bez elementów towarzyszących. Oczywiście żaden z wymienionych dotąd motywów czy wątków nie jest charakterystyczny wyłącznie dla KAK, niemniej jednak wszystkie w niej występują. Ostatnie miejsce w rozpatrywanym materiale ceramicznym zajmują odciski tzw. „ptasiego piórka” i zygzaki. Pierwszy z wymienionych motywów

tworzył pojedyncze, horyzontalne linie. O drugim nie można nic bliższego powiedzieć, ponieważ pozyskano tylko niewielki fragment z tego rodzaju zdobieniem. Oba elementy, występujące w postaci pojedynczych lub zwielokrotnionych poziomych pasm, należały do motywów przewodnich w KAK.

Udział procentowy poszczególnych motywów i wątków ornamentacyjnych na opisywanych stanowiskach w dużym stopniu przypomina zestaw elementów zdobniczych charakterystyczny dla faz II - IIIb KAK na Kujawach, Ziemi Chełmińskiej i w Polsce północno-wschodniej. Materiały ceramiczne z Niedźwiedziówki i Starych Babek oraz „amforowe” zespoły Ziemi Chełmińskiej łączy dodatkowo niewielki udział naczyń ornamentowanych a także dominacja wątków jedno- i dwu-elementowych.

Z drugiej strony badany zbiór ma oczywiście pewne cechy swoiste, właściwe kulturze rzucewskiej, jak również zawiera elementy innych kultur neolitycznych. Szersze omówienie tego zagadnienia wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu.

Literatura

BOKINIEC A.Z.

- 1987 *Schyłkowy neolit i wczesny okres epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej*, [in:] Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej, T. Wiślański (eds.), Toruń, p. 207-222

DŁUGOKĘCKI W.

- 1992 *Osadnictwo na Żuławach w XIII i początkach XIV w.*, Malbork

GAWROŃSKA J.

- 1999 *Elementy kultury amfor kulistych na stanowisku I w Starych Babkach, gm. Stegna, b. woj. elbląskie*, mps pracy magisterskiej w IA UW

JAGODZIŃSKI M.

- 1987 *Wyniki badań pracowni bursztyniarskich kultury rzucewskiej na stanowisku 1 i 2 w Wybicku, gm. Stegna, woj. elbląskie*, [in:] Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83, Malbork, p. 121-128

KIRKOWSKI R., SOSNOWSKA J.

- 1987 *KAK na Ziemi Chełmińskiej*, [in:] Neolit i początki epoki brązu na Ziemi Chełmińskiej, T. Wiślański (eds.), Toruń, p. 185-200

MAZUROWSKI R.F.

- 1972 *Kultura amfor kulistych na obszarze Pojezierza Mazurskiego i Wyżyny Kolneńskiej*, Warszawa
1987 *Badania żuławskiego regionu bursztyniarskiego ludności kultury rzucewskiej, Niedźwiedziówka, stanowiska 1-3*, [in:] Badania archeologiczne w woj. elbląskim w latach 1980-83, Malbork, p. 79-120

NOSEK S.

- 1967 *Kultura amfor kulistych w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków

RĄCZKOWSKI W.

- 1987 *Kultury neolityczne na Pojezierzu Krajeńskim*, Poznań

RĄCZKOWSKI W., WEBER A.

- 1984 *Grabionna gm. Białosłowie, woj. Piła, stan 25*, Folia Præhistorica Posnaniensia, vol. I, p. 141-186

SIUCHNIŃSKI K.

- 1972 *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim. Część II – opracowanie analityczne*, Szczecin

SOSNOWSKA J.

- 1993 *Nowe materiały KAK z terenu Ziemi Chełmińskiej*, [in:] *Badania archeologiczne ośrodka toruńskiego w latach 1989-92*, J. Chudziakowa (ed.), Toruń, p. 45-49

SZMYT M.

- 1996 *Spółeczności kultury amfor kulistych na Kujawach*, Poznań

WIŚLAŃSKI T.

- 1966 *Kultura amfor kulistych w Polsce północno-zachodniej*, Wrocław

JOANNA GAWROŃSKA (IA UW)

THE ELEMENTS FROM THE GLOBULAR AMPHORAE CULTURE IN THE POTTERY FROM VARIOUS SITES
OF THE RZUCEWO CULTURE FROM THE NIEDŹWIEDZIÓWKA MICROREGION

SUMMARY

This article is a first attempt to show the results of the research into the data provided by the 1605 pottery fragments coming from various sites of the Rzućewo Culture (selected from the so-called Niedźwiedziówka microregion). During the analysis of data much effort had been taken to show the influence of the elements stemming from the Globular Amphorae Culture.

The analyzed material shows strong connections with similar assemblies of the Globular Amphorae Culture coming from Kujawy, Ziemia Chełmińska and the south-eastern Poland, assigned to the phases IIb-IIIb of that cultural circle. That is particularly true, when the technology, morphology and the ornaments are concerned. The material contains many (above 50%) pottery fragments tempered with the medium- and coarse grained breakstone, with the admixture of organic materials and chamotte. These pottery fragments belonged to the vessels made according to the classical Globular Amphorae production methods. They are accompanied with the other potsherds containing the admixture of sand (in the various proportions) and tempered with broken and medium- grained stone. The vessels' surface was similarly treated. Majority of the pottery fragments

recovered had rough surfaces, only some of them were brushed. In the Niedźwiedziówka microregion the technological process of pottery production resembles methods applied by the other societies from the Globular Amphorae Culture's circle, i.e. the pottery was produced in hearths. That production process is responsible for the bad state of preservation of the recovered material, as many collected fragments are very fragile and they usually easily break in hands. For the six pottery forms used in the Niedźwiedziówka microregion, as many as four (ordinary pots, storage pots, bowls and vases) resemble patterns usually assigned to the Globular Amphorae Culture. The ornaments used also resemble the situation known from that cultural zone. These were usually applied in the upper parts of the vessel, and the variety of the elements used contained: finger ornaments, impressed stamps, twofold cord impressions, "bird's feather" zigzags and plastic ornaments. In this article the features typical for the Rzućewo Culture and the traces of influences stemming from the other cultural zones have been omitted, as they require special separate study.

(translated by the author)